Rapport

SAMORDNINGSRÅDET (SOR) Nr. 2 - 1996 - 42. årgang

TEMA:

OT PRP NR 58 (1994-95)

Om bruk av tvang og makt m v overfor personer med psykisk utviklingshemming

Rapport nr. 2 - 96

Utgiver: SAMORDNINGSRÅDET – Råd for samordning av humanitært og yrkesmessig arbeid for mennesker med psykisk utviklingshemming.

Leder: Orvar Thorsrud, Lyngvn. 8, 2312 Ottestad, tlf. 6257 6248

Sekretær: Tormod Mjaaseth, Hamreheia 17, 4631 Kristiansand S.
Tlf. 3809 4170, Fax 3809 4173

Redaktør: Leder i Samordningsrådet
Red.komité: Orvar Thorsrud, Tormod Mjaaseth og Gunnar Brekke Fax: 55 31 50 56

Rapport kommer ut med 6 nummer i året.
Abonnementspris kr. 100,– pr. år.

ABONNEMENT/ADRESSE-FORANDRINGER:
Sekretariatet, Hamreheia 17,
4631 Kristiansand S.
Tlf. 3809 4170, Fax 3809 4173
Bankgiro: 1813.10.53580
Postgiro: 0808 5094735

Annonser:
RAPPORT
Postboks 98, 3570 Ål
Tlf.: 3208 1694
Bankgiro: 2320.07.17384
Postgiro: 0826 0707273

Manuskripter:
Sendes sekretariatet

SOR's Forskningsfond:
Gunnar Brekke
Gutenbergsvei 23, 5035 Bergen
Tlf. 5531 4116 (privat)
Fax. 55 31 50 56

Trykk:
Holmestrand Handelstrykkeri as
3080 Holmestrand

INNHOLD I DETTE NUMMER:

Leder 1

Bruk av tvang og makt mv overfor personer med psykisk utviklingshemming
Av Jo Flydal 2

Fagfolks dilemma – Om tvang og makt og private hjem
Av Mariann D. Bakken 6

Media med fokus på bruk av tvang og makt mv overfor personer med psykisk utviklingshemming 9

Ti tusen ufaglærte skal erstattes
Av Arne Bakke 22

Aktuelt å vurdere sykepleierrollen
Av Arne Bakke 24

Klipp fra Min ny hverdag 26

Kan tvang og maktbruk virkelig være et alternativt?

Det er faktisk litt underlig, ja, nesten selvmotsigende at spørsmålet er aktuelt – at tvang og maktbruk skulle kunne innebære noe positivt i omsorg for personer med psykisk utviklingshemming. Eller er det underlig?
Lovforslaget handler om personer med manglende orienteringsevne, om personer som ikke evner å kle seg etter årstid og værforhold, som ikke mestrer personlig hygiene eller som har en adferd til skade for seg selv, nærpersoner eller andre.
Lovforslaget handler ikke om «gruppen» psykisk utviklingshemmede, men om personer som på grunn av sin tilstand trenger – ja, er avhengige av, grensesetting og styring av sine handlinger.

Vanskelighetene oppstår når den som trenger omsorg motsetter seg å bli tatt hånd om.

Det er et naturlig svar at tjenesteyteren skal være istand til å vurdere når problemene oppstår og ha kunnskap om virkemidler for å forebygge alvorlige situasjoner, men er dette nok?

Hva forstår vi med tvang? Departementet har svart slik:
«Med tvang forstås tiltak som begrenser en persons valg–, handle– eller bevegelsesfrihet eller som påfører fysisk eller psykisk ubehag»
Hva forstår vi så med akseptabel grensesetting og styring av andres handlinger?
Departementet har følgende svar: «Alminnelige, verbale instrukser eller korreksjoner og håndledelse uten holding eller andre fysiske påvirkninger av liknende art...»
Det er i dette grenselandet etiske og faglige problemstillinger oppstår.
Det er i dette grenselandet behovet for rettsregler oppstår.

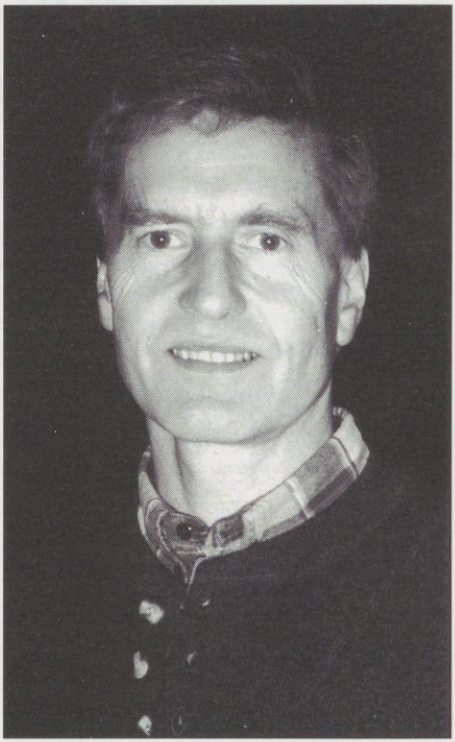
«Goda omsorger måste bygga på total frivillighet» sier Karl Grunewald i sin artikkel, Rapport nr. 2/95, og fortsetter «Behöver utviklingshemmede vård under tvång skal samma regler gälla för dem som for andra medborgare»... «Omsorgernas historia visar oss at ju mer och bättre man utbildar personalen och ju mer man ger omsorger på den utviklingshemmedes villkor, desto mindre aggressioner och desto mindre behov av tvång. Det dolda tvånget kan endast bekempas genom utbildning och handledning av specialister»... »Återigen dikterar vi förutsättningarna för hur deras liv skall gestaltas, istallet för at lyssna och förstå och anpassa våra anspråk til deras förutsättningar»

Karl Grunewalds kloke ord kan stå som overskrift over våre egne erfaringer og erkjennelse, men selve dilemmaet blir ikke mindre av den grunn.
Vårt grenseland handler om rettssikkerhet når tjenesteyter selv skal foreta en avveining mellom det situasjonen krever og hva som er god omsorg.
Rettsregler skal ikke åpne for tvang som alternativt tiltak, men avgrense tvangsbruk og skape en god omsorg.
Jan Fridhjof Bernt har formulert vilkåret:
Tvang kan bare forsvares hvis vi fastholder at psykisk utviklingshemmede har samme rettslige integritetsvern som andre.

G.B.

Bruk av tvang og makt mv overfor personer med psykisk utviklingshemming Ot prp nr 58 (1995-95)

Hvilke praktiske konsekvenser får loven for tjenestene

INNLEDNING AV JO FLYDAL

Det har skjedd litt siden programmet ble satt opp som gjør at jeg finner det rimelig å justere min innlcdning noe i forhold til det som ellers hadde vært nærliggende. Stortingets behandling av proposisjonen er utsatt og det vil bli fremmet en tilleggsproposisjon tidlig i mai for Stortinget. Det rår følgelig fortsatt usikkerhet om det videre løp.

Under henvisning til den tvil som var blitt formidlet om forholdet mellom lovforslaget og menneskerettighetskonvensjonene, ba Sosialkomiteen i månedsskiftet januar/februar departementet om en juridisk vurdering av dette. Departementet valgte å ville gi dennc vurderingen i form av en tilleggsproposisjon - og den legges fram meget snart.

Parallelt med dette har vi - omsider - hatt en viss offentlig debatt om saken. De av oss som har deltatt i prosessen de siste årene kunne vel ha ønsket oss at debatten hadde kommet litt tidligere og aller helst i samband med høringen, men slikt lar seg jo ikke styre.

Med dette utgangspunkt vil jeg konsentrere meg om 3 forhold:

– framheve noen viktiger prinsipper fra lovforslaget på bakgrunn av innslag i debatten

– nevne noen problemstillinger som blir vurdert i tilleggsproposisjonen

– noen antatte konsekvenser for tjenestene.

1. Noen hovedpoenger ved forslaget

Debatten som lovforslaget i Ot prp nr 58 har utløst, illustrerer hvor komplisert saksfeltet er . I forhold til de fleste spørsmål som reiser seg når feltet skal lovreguleres, finnes det ikke entydige riktige svar. Kryssende hensyn må veies mot hverandre. Noe av vinterens mediedebatt gir grunn til å poengtere noen viktige prinsipper og formål med lovforslaget.

Utgangspunktet for lovforslaget er at enkelte psykisk utviklingshemmede i perioder har meget alvorlige atferdsproblemer med selvskading eller sterkt utagerende atferd som innebærer fare for andre. Dette gjelder ca 3 prosent av gruppen psykisk utviklingshemmede. (Anslaget er basert på tall i Aslak Syses undersøkelse, referert under pkt 2.2 i Ot prp nr 58, sammenholdt med det totale antall psykisk utviklingshemmede, ca 18 000.) Lovforslaget er bare aktuelt i forhold til tiltak overfor denne gruppen. Selve overskriften på proposisjonen har antakelig invitert til visse misforståelser. Det burde nok ha framkommet at forslaget bare gjelder overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming.

I dag er det ingen rettslig regulering av adgangen til tiltak som innebærer bruk av tvang. Den undersøkelsen som er referert i pkt 2.2 i Ot prp nr 58, dokumenterer at det utøves tvang og makt som det ikke er juridisk hjemmel for . Av rettssikkerhetsgrunner er det nødvendig å etablere lovregler som skal gi grunnnlag for å trekke grensen mellom lovlig tvang i omsorgs- og opplæringsøyemed og uakseptabel maktbruk. I debatten har det framkommet motforestillinger mot regulering i lov. Departementet har lagt til grunn at det ikke finnes erfaring fra omsorgen overfor svake grupper som viser at fravær av regler har bidratt til å minimalisere tvangsbruk. Dette er egentlig et spørsmål om ideologi og rettspolitikk: Oppnår vi det vi ønsker best ved å kalle en spade en spade, eller ved å snu ryggen til problemene?

– Et av hovedmålene med lovforslaget er å unngå unødig bruk av tvang og makt. Det følger av lovforslagets § 6A-2 at andre alternative tiltak skal være prøvd før bruk av tvang kan vurderes. Dette kravet er presisert nærmere i Ot prp nr 58. I forhold til dagens situasjon innebærer dette at helse- og sosialtjenesten får et **rettslig pålegg** om å unngå bruk av tvang der det er mulig. Dette er vesentlig sett på bakgrunn av en del av debatten den siste tiden. Å utvikle metoder som i så stor grad som mulig, gjør bruk av tvang overflødig, er en sentral utfordring for hele fagfeltet.

Enkelte har erfaringer som kan gi bekymring for at økonomiske innsparingshensyn kan begrunne tvangstiltak. Det har i debatten blitt hevdet at hensynet til den kommunale økonomien egentlig er det sentrale hensynet bak lovforslaget, og særlig alarm- og varslingsreglene. Kommunene er ikke forpliktet til å velge det dyreste av flere forsvarlige tiltak, men et uforsvarlig tiltak kan aldri begrunnes med økonomiske hensyn. Det er også uttrykkelig påpekt i proposisjonen at det avgjørende må være tjenestemottakerens behov for tilsyn og hjelp, ikke tjenesteapparatets behov for å spare på ressurser, effektivisering e l.

Det understrekes ellers at lovforslaget ikke gir noen hjemmel for overvåking i kontrolløyemed. Dette er også uttrykkelig presisert i Ot prp nr 58.

Spørsmålet om hva som er forsvarlig tvang i omsorg og opplæringsøyemed er ikke et rent faglig spørsmål. Det er også et alment etisk spørsmål. For å sikre uavhengighet fra behandlingsapparatet er kontrollen lagt til en instans utenfor fagmiljøet ved at fylkesmannens overprø-

ving alltid må foreligge. I tillegg er grunnvilkåret i lovforslaget at et tiltak bare kan benyttes når det i tillegg til de øvrige vilkår er faglig og etisk forsvarlig. Det er gitt kommentarer i Ot prp nr 58 på hva det innebærer.

Ansvarsreformen innebar at HVPU institusjonene ble awiklet og at nødvendige tjenester gis i vedkommendes egen bolig. Dette gjelder også de med omfattende tjenestebehov. Det er ikke aktucll politikk å tilbakeføre psykisk utviklingshemmede til permanente institusjoner. Av denne grunn er det nødvendig å forholde seg til spørsmålet om behov for bruk av tvang overfor enkelte personer også i vedkommendes egen bolig. Dette er et prinsipielt meget vanskelig spørsmål og vi har ikke erfaring fra annen lovgivning å bygge på. Vår vurdering er at det ville være lite hensiktsmessig og humant å overføre en person fra egen bolig til institusjon fordi enkelte mener det tradisjonelt er mer forsvarlig med bruk av tvang i institusjon.

Det cr en utfordring å sikre at praktiseringen av loven utvikler seg riktig både faglig og rettssikkerhetsmessig. Forslaget regulerer et nytt område og det er ikke innenfor fagmiljøene i dag noe system som fastsetter faglige normer. Departementet foreslår å etablere en sentral rådgivende gruppe som skal ha som oppgave å følge med og vurdere praksis og bidra til mer ensartet praktisering og vurderinger.

2. Hvilke spørsmål blir vurdert i tilleggsproposisjonen?

På bakgrunn av henvendelsen fra Stortinget blir det viktigste innholdet en drøfting av forholdet mellom lovforslaget og de internasjonale menneskerettighetskonvensjonene. Her vil det bli gitt en grundig gjennomgang.

I forbindelse med den nye gjennomgangen av lovforslaget, vurderer departementet også **enkelte andre justeringer** og presiseringer som går utover det som er en følge av forpliktelsene i konvensjonene, men som departementet mener kan styrke rettssikkerheten.

Et av de særlige vilkårene i lovforslaget er at bruk av tvang og makt bare kan besluttes og settes i verk når det er nødvendig for å hindre eller begrense uakseptabel skade eller ulempe i en konkret faresituasjon. Uttrykket "uakseptabel skade eller ulempe" i lovforslaget er blitt kritisert for å romme fortolkinger som er videre enn det som er tilsiktet og søkt presisert i kommentarene. På denne bakgrunn vurderer departementet om det er grunn til å justere dette uttrykket.

Fra enkelte hold har det også framkommet kritikk av at fagmetodene, de enkelte virkemidler (tvangsmidler) ikke er detaljert regulert i loven. I Ot prp nr 58 er det lagt til grunn at det ikke er egnet å regulere i lovforslaget de enkelte virkemidler (tvangsmidler) som kan benyttes. Vilkårene i loven vil imidlertid sette grenser for hvilke virkemidler som kan være aktuelle. Dette er kommentert i Ot prp nr 58. Det er forutsatt at det skal gis forskrifter med nærmere retningslinjer. I lovforslaget er det hjemmel for Kongen til å gi forskrifter til utfylling og gjennomføring av de foreslåtte reglene. Departementet vil vurdere på hvilken måte den nødvendige konkretisering og veiledning kan skje.

IOt prp nr 58 ble foreslått en egen bestemmelse om særlige vilkår for bruk av tekniske innretninger for varsling og observasjon. Vedtak etter denne bestemmelsen skulle følge de vanlige saksbehandlingsreglene i sosialtjenesteloven. Spørsmålet om adgangen til observasjon med tekniske innretninger har vært kommentert og kritisert i den aktuelle debatten. Dette er også av de spørsmål som vil bli vurdert på nytt.

Det har blitt kommentert at merknadene i proposisjonen om administrativ frihetsberøvelse er uklare og gir mulighet for tolkingstvil. Departementet vil vurdere om merknadene her kan presiseres bedre.

Videre har enkelte vært engstelige for at det kan bli for vanskelig å kunne nå fram med kritikk og avbryte et allerede godkjent opplegg, og er opptatt av rettsikkerhetsgarantiene her. Også disse spørsmålene vil departementet vurdere nærmere, bl. a. i forhold til tilsynet og den sentrale rådgivende gruppen.

Som nevnt i starten er det på dette tidspunkt ikke grunnlag for å være mer konkret.

3. Praktiske konsekvenser for tjenestene?

Iverksetting m m

I og med at forslaget ennå ikke er behandlet av Stortinget er det ikke mulig å si når eventuell iverksetting kan skje fra. Under enhver omstendighet kan det ikke skje før fra neste årsskifte. I tiden fra eventuell vedtakelse og til iverksetting vil det måtte utarbeides forskrifter som skal sendes på høring og rundskriv med veiledning om bruk av loven. I tillegg må det organiseres kursvirksomhet. Fylkesmennenes apparat må også etableres før iverksettingen.

Prosedyrer for kvalitet

Det blir omfattende og lovbestemte krav til saksbehandlingen, og særlig kommunens. Størst endringer er knyttet til at vedtakene må inneholde spesifiserte krav til dokumentasjon av saksforberedelsen. Det betyr strenge krav til at forslag til tiltak er gjennomtenkte og begrunnede. I tillegg skal vedtakene overprøves av fylkesmannen før de kan iverksettes.

Den andre siden av dette er at saksbehandlingen blir omstendelig og tidkrevende. Vi mener at det er en pris vi må betale.

Ansvar og rammebetingelser

Beslutninger må fattes på ansvarlig nivå i kommunen. Kommunen og fylkeskommunen er også pålagt ansvar for nødvendig opplæring, kompetanse og tilrettelegging. Dette innebærer at ansvaret i praksis ikke bare ligger på tjenesteutøverne. Pga dokumentasjonskravene vil også rammebetingelsene for tiltakene bli klargjort, herunder ressurssiden.

Innsyn fra utenforstående

Beslutningene kan ikke tas av fagmiljøer alene. Fylkesmannen som utenforstående forvaltningsorgan må inn og overprøve kommunens vedtak. I tillegg sikrer saksbehandlingskravene at både spesialisttjenesten og pårørende og hjelpevergc skal høres før fylkesmannen gjør sin overprøving. Alt i alt bør risikoen for at opplegg som ikke er akseptable skal kunne fortsette, bli vesentlig mindre enn i dag.

Tilsynet blir viktig å få til å fungere. Det er lagt til fylkesmannen som også har overprøvingsansvaret for vedtakene. Naturlig nok kan dette diskuteres. At det er på samme instans, har både ulemper og fordeler. Departementet har lagt vekt på det siste. Den foreslåtte sentrale rådgivende gruppen vil også bidra sterkt til offentlig innsyn på området.

System gir grunnlag for videre utvikling

Klare prosedyrer og klare ansvarsforhold gir en helt annen mulighet enn dagens situasjon til å fremme oppmerksomhet om de viktige spørsmål som har klar sammenheng med rettssikkerhet, men som ikke uten videre kan løses gjennom lovparagrafer: fagetikk, større faglig konsensus, ressurser, utdanningspolitikk m v.

Fagfolks DILEMMA

Om tvang og makt og private hjem

AV MARIANN D. BAKKEN

Det er et svært spesielt, for ikke å si kontroversielt lovforslag som Stortinget har sendt tilbake til Sosial- og helsedepartementet. Som dr. juris Aslak Syse sa under sin doktordisputas som omhandlet rettsikkerheten for mennesker med psykisk utviklingshemming: "det er spesielt at det første særlovsforslaget etter avviklingen av HVPU ikke dreier seg om rettigheter, men tvang og maktbruk."

Det aktuelle lovforslag har vært debattert i breie lag i fagmiljøene, i foreldreorganisasjonene, i departement, på Storting, i juridiske miljø osv. Fra vår side som representerer fagmiljøet har hensikten vært å få fram og debattere dilemmaene en står i til daglig, overfor myndighetene. Debattene har vært helt nødvendige og vil fortsette. Elektronisk overvåking tar vi prinsippielt avstand fra som erstatning for menneskelige ressurser. Likeledes er det opplagt at forholdet til ratifiserte menneskerettighetskonvensjoner må avklares.

Det som er særlig viktig for oss som står midt oppe i de daglige dilemmaene er å klargjøre hva vi som offentlige omsorgspersoner har «lov til/ikke lov til».

Vår medisinske kultur og behandlertradisjon har ført til at man har tatt for gitt at institusjonsplassering innebærer behandling, med eller mot personens vilje. Ofte har behandlingen foregått uten eller med uklar lovhjemmel (f.eks. tvangsinnleggelse i psykiatrien). Da HVPU-institusjonene ble avviklet ble denne ukulturen for å kalle det det, åpenlys. Fra psykiatrien kommer det tidvis også den slags avsløringer av ukultur, så fenomenet er på ingen måte ukjent. Det at reformen har gitt mere innsyn kombinert med at det av forklarlige årsaker forventes et annet innhold i det private hjem enn på institusjonen, har ført til at den enkelte miljøterapeut har blitt svært bevisst hva som er tillatt og ikke. Det er bra. Dilemmaet oppstår imidlertid når det blir slik åpenbar sprik mellom egne og omgivelsenes forventninger til hva som skal foregå i et privat hjem og det som oppleves som nødvendig.

En av HVPU reformens målsettinger var at psykisk utviklingshemmede skal bo i egne hus/leilighet, på linje med andre folk. Husbanken skulle sette standarden. En ville vekk fra institusjonstenkingen for psykisk utviklingshemmede. Det vi imidlertid ser i

dag, som en av konsekvensene av reformens målsetting er at (nesten) uavhengig av om du er i stand til å ta vare på deg selv eller ikke, uavhengig av graden av hjelpebehov så skal den utviklingshemmede være alminnelig leietaker eller eier i eget hus. For den kommunale helse- og sosialsektoren har dette ført til at man skal yte opptil døgnkontinuerlige tjenester overfor mennesker med svært omfattende hjelpebehov, men bare dersom vedkommende vil det selv. Kommunene står overfor oppgaven med å skulle yte omfattende hjelp eller opplæring/behandling hvor stedet eller arenaen for hjelpen/behandlingen er det private hjem. Dette er sakens kjerne og dilemma.

Regjeringens målsetting for helse- og sosialtjenestene er å yte stadig flere tjenester rettet inn i hjemmene. Hjemmebaserte tjenester er framtidas omsorg enten du er ung, voksen eller gammel, om du har problemer med foreldrerollen, psyken eller fysikken din, er multihandicapped osv. Du skal motta de offentlige tjenestene i ditt nærmiljø. I det perspektivet er lovutkastet og debatten som har pågått siden det såkalte Røkkeutvalget kom med NOU 1991:20 "Rettsikkerhet for mennesker med psykisk utviklingshemming" og fortsatt pågår, en slags "prøveklut" for hele feltet.

Et eksempel - Kari er 25, ikke umyndiggjort, nyetablert i sitt eget hjem, svært sammensatt funksjonshemming og behov for døgnkontinuerlig bistand. Bistanden dreier seg om alt fra private dagligdagse ting til mere sosialt utadrettede aktiviteteter. Kari har den leie uvanen at hun slår og klorer folk dersom de motsier henne, enten det er i hjemmet, på butikken eller jobben. De som er i nærheten akkurat når det skjer, kan med hjemmel i straffelovens paragraf om nødrett/nødverge stoppe henne fysisk ved å holde henne e.l. Men det er ingen av de som forøvrig yter døgnkontinuerlig hjelp og bistand som har lov å gi Kari opplæring eller behandling som fører til at hun holder opp med å slå. Det er dilemmaet vi står overfor. Noen vil sikkert hevde at det er da mange som kunne trengt en slik behandling. Det er opplagt tilfelle. I et forsøk på å avgrense debatten gjøres det oppmerksom på at Kari og mange med like omfattende hjelpebehov i et strafferettslig perspektiv, regnes for ikke å være ansvarlig for egne handlinger, de vil være strafferettslig fritatt. Og det er ikke tilfelle med de fleste som bruker vold som uttrykksform. Samfunnet har altså på den ene siden definert at noen av de menneskene vi snakker om, ikke er ansvarlig for sine handlinger.

Miljøterapeuten møter dette problemet daglig: hva har man juridisk rett til/ikke rett til å gjøre. Hva ligger i omsorgsplikten, hva kommer innunder straffelovens paragraf om nødrett/nødverge etc.? Jeg kan trekke fram langt mere banale eksempler: Når unger er små opplever de fleste foreldre at tannpussen periodevis kan være en kamp. Det er greit så lenge det er unger. Men hva når det er snakk om voksne, myndige mennesker som fortsatt trenger hjelp til tannpussen, og som nekter konsekvent? Når langt de fleste nødvendige handlinger nektes utført, og vedkommende ikke har evner til å overskue konsekvensene av sine handlinger (f.eks. hva som vil skje med tennene etter noen år uten tannpuss når en bruker visse medikamenter etc.), hva gjør vi da? Det enkleste er selvfølgelig å lukke øynene, men de som står oppe i det til daglig, kan ikke det. De ansatte står i situasjoner hvor de daglig må bryte norsk lov. Hvor er da rettssikkerheten, både for brukeren og for de ansatte?

Igjen - dette er sakens kjerne, og som tidligere nevnt, disse enkle små hverdagslige dilemmaene ble veldig tydelige med avviklingen av HVPU-institusjonene og er i all enkelthet årsaken til at fagmiljøet har ventet på en juridisk avklaring siden sommeren 1991. Saken kan ikke avgrenses, slik enkelte debat-

tanter har gjort, til en debatt om atferdsterapien.

Professor i psykoligi, Ivar Lie, drøfter i en kronikk i Dagbladet 6.2. mulige årsaker til personers utagerende og svært aggressive atferd. Han er inne på at det sannsynligvis ofte kan dreie seg om samfunnskapt aggresjon, men for utviklingshemmede ofte "fysiske og psykiske forutsetninger som kan befordre atferd og aktivitetsformer (-) som gjør det vanskelig å unngå tvang i en eller annen form". Ingen som arbeider i sosialsektoren vil benekte at hovedtyngden av problemene man arbeider med er samfunnskapte/sosialt miljø-skapte. Ei heller i helsesektoren, innen f.eks. psykiatrien. Lie tar avslutningsvis til orde for å utsette lovforslaget til "en bredt sammensatt gruppe for utredning av minstestandarder for menneskeverdig liv, slik at hovedtyngden av samfunnskapte "atferdsproblemer" blir avviklet". Spørsmålet som dukker opp etter Lies kronikk er: hvor mange ansatte vil fortsette å arbeide i et rettssikkerhetsmessig vakuum og vente på en ny utredning om minstestandarder når de vet at de aller fleste rettighetslover i Norge brytes daglig under henvisning til dårlig kommuneøkonomi?

Et annet eksempel for igjen å illustrere det vi oppfatter som sakens kjerne - hva er tillatt og hva er ikke tillatt. De fleste har kanskje opplevd dagligstuen på et alminnelig norsk sykehjem eller aldershjem. Flere av de eldre "støttes" opp i sin stol ved hjelp av f.eks. slåbrok-beltet rundt magen og bak stolryggen, de er rett og slett bundet fast til stolen sin. En klart ulovlig frihetsberøvelse, men de færreste tenker på den som ulovlig - bare nødvendig. Den forklares med at det er til det beste for den eldre, unngår at de faller ut av stolen o.l. Hvordan forholder en seg best i en slik situasjon? Lukker øynene og fortsetter å "støtte", eller får rettsregler som hjemler slik form for "støtte" og sier noe om rettssikkerhet og notoritet i slike tilfeller. Sistnevnte forslag muliggjør innsyn og kontroll for utenomverden, dvs. offentlige myndigheter og pårørende. Økt rettssikkerhet både for den eldre og helse- og sosialarbeideren.

Astrid Nøklebye Heiberg har tatt til orde for en prøveordning for omtalte lovforslag. De foreslåtte tiltakene i lovforslaget har hun ingen prinsippielle innvendinger mot, men som hun sier "en kniv er et uvurderelig arbeidsredskap og et farlig mordvåpen. På samme måte med de foreslåtte tiltakene" og understreker at politikere (og andre) bør følge nøye med hvordan disse virkemidlene blir brukt.

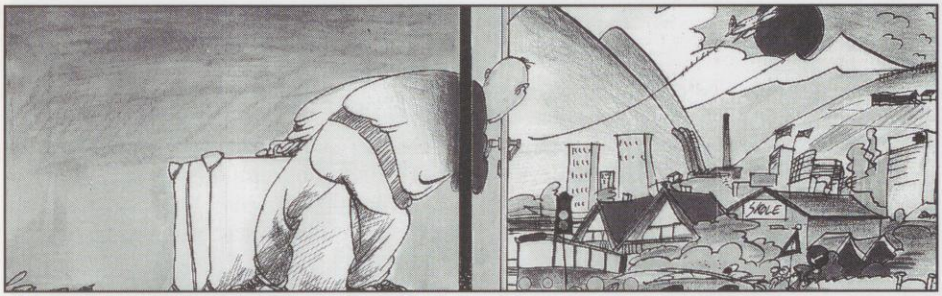
Karl Grunewald, den svenske nestor i omsorgen for utviklingshemmede, er som flere har trukket fram, motstander av å lage rettsregler for bruk av tvang og makt. Men han erkjenner at ulovlig tvang og maktandvendelse foregår i Sverige. Jeg forstår det slik at han velger å overse dette. I Norge har debatten de siste årene rundt dette tema ført til det motsatte. Med åpne øyne tilstrebes en hjemmebasert omsorg hvor innsyn og åpenhet er stikkordene. Vi mener at med lovhjemmel lages åpenhet, åpenhet fremmer innsyn som igjen bidrar til å senke maktmisbruk.

Men det er selvsagt myndighetenes ansvar å påse at all tjenesteyting skjer i samsvar med norsk lov, og at rettssikkerheten til både den hjelpetrengende og ansatte ivaretas.

En lov som regulerer bruken av tvang, er nødvendig. Deler innvendingene mot lovforslaget når det gjelder bruk av elektronisk overvåking samt forholdet til menneskerettighetskonvensjonen.

Innvendingene må imidlertid ikke føre til at hele problemkomplekset rundt bruk av tvang skyves under teppet. Svakhetene som flere av debattantene har påpekt, i en offentlig tjeneste med lav andel av fagfolk, er det evige dilemma i denne delen av helse- og sosialsektoren. Som vi alle skal være opptatt av å minimalisere, ikke tabloidisere.

BRUK AV TVANG OG MAKT MV OVERFOR PERSONER MED PSYKISK UTVIKLINGSHEMMING

Ot prp nr 58 (1994-95) Om lov om endringer i sosialtjenesteloven og kommunehelsetjenesteloven, tilråding fra Sosial- og helsedepartementet av 2. juni 1995, godkjent i Statsråd samme dag.

Lovforslaget åpner for bruk av tvang og makt når det er nødvendig for å hindre eller begrense uakseptabel skade eller ulempe i en konkret faresituasjon.
Etter reglene i dette kapitel kan det anvendes tvang eller makt i følgende tilfeller:
a) skadeavvergende tiltak i enkelttilfeller
b) atferdsendrende tiltak
c) omsorgstiltak, dersom atferdsendrende tiltak ikke har ført fram eller bedømmes som åpenbart uhensiktsmessige. For atferdsendrende tiltak og omsorgstiltak som er nødvendige ledd i daglige omsorgsrutiner, kan vilkåret i første ledd om en konkret faresituasjon fravikes. Lovforslaget åpner også for bruk av inngripende alarm- og varslingssystemer dersom det er nødvendig for å hindre eller begrense uakseptabel skade eller ulempe.

Stortingets Sosialkomite har hatt lovforslaget til behandling fra sommeren -95. Det ble tidlig varslet at komiteen ville avgi sin innstilling på høstparten, men senere fikk vi rede på at innstillingen først ville bli avgitt i desember -95. 1. februar vedtok Sosialkomiteen å utsette sin sluttbehandling i påvente av nye utredninger fra Departementet. Departementet har bebudet en tilleggsproposisjon ved påsketider der forholdet mellom lovforslaget og internasjonalt lovverk gjennomgåes.

Lovforslaget ble i utgangspunktet oppfattet som et grundig arbeid med bred forankring i ekspertutredninger, høringsuttalelser, ulike fagmiljøer og interesse= organisasjoner m.v. og dermed et forslag som ville vinne stor oppslutning .

Men lovforslaget har skapt en heftig debatt som understreker at det dreier seg om kompliserte faglige og etiske problemstillinger. Fra flere hold er det fremhevet at lovforslaget strider både mot

menneskerettighets=konvensjonene og mot FNs standardregler for funksjonshemmede. Det at lovforslaget åpner for bruk av alarm- og varslingssystemer har vist seg særlig kontroversielt, spesielt under overskriften «Elektronisk overvåking»

En samling avisutklipp fra februar og mars i år viser spredningen i synsmåter og kanskje særlig spredning i forståelsen av hva lovforslaget faktisk inneholder:

« BRUK AV TVANG »
(Fædrelandsvennen , 23.02.96)

Under denne overskriften i helsespalten skriver **ass. fylkeslege Toril Hagerup-Jenssen** bl.a.:

« Flere av de lovverk som helse- og sosialfolk skal forholde seg til, inneholder regler for bruk av tvang. Vi har lov om psykisk helsevern, lovverket som omhandler helsetjeneste ved psykiatriske lidelser. Her omtales hvilke sykdomstegn, diagnoser og konsekvenser for sykdomsutvikling som i det hele tatt tillater tvangsinnleggelse, tvangsmedisinering eller bruk av tvangsmidler. Sosialtjenesteloven har regler som beskriver hvilke forutsetninger som må ligge til grunn for at rusmisbrukere kan holdes tilbake mot sin vilje på institusjon. Sosialtjenesteloven inneholder også bestemmelser om tiltak som innebærer bruk av tvang dersom det er grunn til å tro at en gravid kvinne misbruker rusmidler på en slik måte at barnet påføres varig skade. Smittevernloven har regler om muligheter for tvangsisolering i spesielle tilfeller med allmennfarlig smittsom sykdom. Barnevernsloven har også regler som sier noe om hvilke forutsetninger som ligger til grunn for at foreldres omsorgsevne blir overprøvd.

Felles for alle nevnte regler er for det første at det må svært alvorlige situasjoner til for å iverksette tiltak som innebærer tvang. For det andre er det klare regler om at slike vedtak skal prøves for nøytrale, velkvalifiserte, offentlig oppnevnte kommisjoner eller nemnder før de iverksettes. Videre er det klare, beskrevne prosedyrer for klageadgang for vedtakene, og de som klager, eller vurderer å klage, har rett til fri advokathjelp til å fremme en klage.

Det er på denne bakgrunn jeg sier at det vi har av lovverk som omhandler tvangsinngrep også gjør at den enkeltes rettssikkerhet blir ivaretatt. Både pårørende og pasienten selv i friske perioder, skal vite at et tvangsinngrep ikke er resultat av en enkelt fagpersons tilfeldige vurdering av en situasjon, men er resultat av nøye vurdering hos en nøytral gruppe.

Moderne og gode omsorgs- og behandlingsprinsipper har vist oss nødvendigheten av å styrke lovverket på dette området. Det er faglig grunnlag for å si at det er godt om mennesker med langvarige psykiatriske lidelser, hjerneorganiske forandringer som demens og annet, eller medfødte mentale funksjonshemninger, skal kunne bo i eget hjem så lenge de selv ønsker og det er mulig. Noen ganger opplever vi at disse menneskene har en adferd som er farlig for dem selv, og det kan være nødvendig å låse døren så den demente ikke går naken ut i kulden og går seg vill, eller at man må sette begrensninger på aktivitet, nekte inntak av alkohol og annet. Egentlig er det ikke lovgrunnlag for å iverksette slike tiltak i folks egne hjem, selv om alle ser nødvendigheten av at det gjøres. Det arbeides nå med lovverk som er mer tilpasset moderne behandlingstilbud og omsorgsprinsipper.

Saker som omhandler de tema jeg har nevnt her får alltid stor oppmerksomhet i media. Og det viser bare at det engasjerer. Fortelles det om noen som har vært utsatt

for tvangsvedtak, så får det stor oppmerksomhet. Men er det noen som har fått lov til å leve ut sin «spesielle originalitet» og kanskje har lidd overlast fordi det offentlige ikke har grepet inn, så får det like stor oppmerksomhet. Dette er vanskelig, og skal være vanskelig. Skulle jeg tilslutt våge meg på en generell vurdering, så tror jeg at helse- og sosialvesenet heller burde klandres for at de griper inn, bryr seg, for lite enn for mye.»

PSYKOLOG KRITISERER TVANGSBRUK
(Aftenposten 26.02.96. - Hanne Strømme)

Det nye lovforslaget om tvangsbruk overfor psykisk utviklingshemmede blir sterkt kritisert av fagfolk som går nye behandlingsveier

Forslaget viser at psykisk utviklingshemmede mennesker fortsatt blir systematisk forskjellsbehandlet i forhold til andre, fremholder forsker og psykolog Karl Jacobsen. I Norge har adferdsterapien vært enerådende i en årrekke. Det er vanlig å iverksette regelstyrte behandlingsopplegg med utstrakt bruk av belønning og straff. Denne behandlingstradisjonen ligger til grunn for det nye lovforslaget. Kritiske røster har vært fraværende i debatten, men nå er det i ferd med å utvikle seg en ny behandlingstradisjon som tar avstand fra tvang. Psykisk utviklingshemmede har høy risiko for å utvikle følelsesmessige problemer, med mye angst og depresjon, fremholder Karl Jacobsen. En behandling som tar utgangspunkt i deres følelsesliv og arbeider med evnen til å kommunisere og danne tilknytning til nære andre, har gitt gode resultater - også over tid. Men den tar forholdsvis lang tid, opp til 1-2 år, og forutsetter et stabilt be-

handlingspersonale. Den krever ikke mer ressurser enn adferdsterapi sett i et lengre perspektiv.

– Hvorfor har ikke det nye lovforslaget fått motbør noe sted etter en omfattende høringsrunde? – Det kan skyldes at de som representerer den gamle behandlingsfilosofien sitter i sentrale posisjoner i kommuner og fylker. Dessuten har psykisk utviklingshemmedes talsmenn og pårørende ikke vært bortskjemte med behandlingstilbud. Mange ønsker ikke å være negative og støte ifra seg de fagfolkene som arbeider på området. Jacobsen er førsteamanuensis ved Universitetet i Tromsø. Han har arbeidet innenfor HVPU-omsorgen i en årrekke, 12 år som psykolog.

Adferdsterapi er ikke en uheldig behandlingsmetode i seg selv, men den er sjelden tilstrekkelig som eneste behandlingsmetode og den krever et høyt kunnskapsnivå og spesialistkompetanse, mener han.

Stabil voksenkontakt

Den nye tilnærmingen bygger på nyere utviklingspsykologi. Et nært forhold mellom barn og en eller få stabile voksne personer tidlig i livet er en forutsetning for å danne en sunn følelsesmessig tilknytning til andre. Barnet lærer å forstå egne og andres følsesuttrykk og derigjennom å forutsi andres adferd. Og nettopp det synes å være nødvendig for å kunne slappe av og ta imot nye inntrykk sammen med andre. For psykisk utviklingshemmede er det ofte langt vanskeligere å gjennomgå disse læreprosessene. Vaktrutiner og betydelig utskiftninger blant personalet utgjør en merbelastning. Samtidig vet fagfolk at det nettopp er mangelen på å forstå egne og andres reaksjoner og derigjennom forutsi andres adferd, som skaper angst og depresjoner. – En vellykket behandling innebærer at den psykisk utviklingshemmede opplever økt forutsigbarhet i samhandling med andre. Og dette er en fleksibel kunnskap som kan overføres til samvær med nye personer, sier Jacobsen.

Selvskading

Selvskading, aggressjon overfor andre og ekstrem tilbaketrekning kan være uttrykk for det samme fenomenet, en redsel for å få andre for nært inn på seg, mener Jacobsen. Adferdsterapeuter forstår ofte selvskading som et forsøk på å oppnå oppmerksomhet, men Jacobsen tror tvert imot at det representerer et forsøk på å skjerme seg fra andre. Ofte øker selvskadingen når andre nærmer seg mens den avtar når andre fjerner seg. Ved å etablere behandlingsopplegg med kun en eller to behandlere som forsøker å danne en nær kontakt med personen, har vi oppnådd at selvskadingen er sterkt redusert, sier Karl Jacobsen.

Sjefpsykologen på Ullevål ut mot Clemet:
FORSVARER TVANGSLOV
(Aftenposten 24.03 - Hanne Strømme)

Kristin Clemet (h) har kritisert forslaget til den såkalte tvangsloven og mener at den strider mot personvern og individets likeverd. (Aftenposten 25.02)

Hvis Kristin Clemet mener at lovforslaget om tvang overfor psykisk utviklingshemmede er en aprilsnarr, må hun gjøre noe med det.

Det sier sjefpsykolog Knut Ove Solberg ved Ullevål sykehus. Han er en sentral representant for det spesialistmiljøet som lenge har arbeidet for en lovregulering av tvang overfor psykisk utviklingshemmede. Kristin Clemet har sagt at hun trodde forslaget til den såkalte tvangsloven var en

aprilsnarr, og mener det strider mot personvern og individets likeverd.

– Uten lovregulering er all tvang forbudt. Hvis Clemet og hennes likesinnede ikke ønsker en lovregulering, bør de anmelde alle tilfeller av tvang, slik at respekten for lovverket ikke utvannes, sier Solberg. Selv har han ingen tro på at anmeldelser fører frem. Endel tilfeller av tvang er allerede vurdert juridisk, og kommunene vil ofte skylde på at de ikke har mer penger til omsorgstilbud.

– Det er forståelig at mange reagerer på tillatt bruk av tvang overfor den mest svake gruppen i samfunnet. De trenger mest av alt omsorg og kjærlighet. Men for en liten gruppe vil det i få tilfeller være nødvendig å gjøre handlinger mot deres vilje, dersom de skal få et verdig liv og unngå faresituasjoner, sier Solberg. Hovedformålet med loven er å få ned tvangsbruken og heve den faglige og etiske kvalitet på tjenestene, understreker Solberg. For fagfolk som støtter lovforslaget, er det viktigste spørsmålet ikke om tvang skal tillates, men under hvilke betingelser det er riktig å bruke tvang.

I Norge er 60-70 prosent av dem som arbeider nært de psykisk utviklingshemmede, ufaglærte. De faglærte har ofte ledende stillinger og befinner seg lengre borte fra de daglige rutinene. I Sverige og Danmark er bortimot 100 prosent av personalet faglært.

– Mangel på lovverk er en stor rettssikkerhetsmessig belastning for pårørende, og ikke minst for personalet. Fra det offentliges side er det et svik å overlate til ufaglærte å ta vanskelige faglige og etiske avgjørelser som vekker mange følelser også hos personalet. En lovregulering vil tvinge faglærte ledere til å ta mer ansvar for tvang. Idag er det massiv bruk av tvang innen kommunal omsorg. Det er dokumentert i Sosial- og helsedepartementets egne undersøkelser. På landsbasis benyttes tvang overfor ca. 600 personer og i mindre grad overfor ytterligere ca. 2000.

– Hvorfor arbeider ikke det norske fagmiljøet for å få større ressurser, for på den måten å redusere tvangsbruken i stedet for å etterlyse en tvangslov ?

– Fagpersoner har arbeidet sterkt for å redusere tvangen i den kommunale omsorg, og det er viktig å styrke personalet og spesialisttjenesten for å sikre et høyere faglig nivå. Fordi loven stiller strenge krav til tvangsbruk , vil den medføre at tvang reduseres. Idag er det for vilkårlig.

Solberg og hans kolleger på Ullevål er kritiske til deler av lovforslaget som de mener er for lemfeldig og uklart formulert. Kravene til saksbehandling, innsyn og kontroll bør i større grad spesifiseres, mener de. Solberg er sjefpsykolog ved avdeling for voksenhabilitering, en del av spesialisttjenesten som er opprettet i hvert fylke etter HVPU-reformen. Spesialisttjenesten tilføres kontroll og tilsynsoppgaver hvis lovforslaget vedtas.

– Hvorfor trengs det en lovregulering i Norge som fagmiljøer i andre land ikke

ønsker ? – Fagfolk i andre land innrømmer tvangsbruk, men vil ikke ha en lov som tillater det. De vil etter min mening leve i ideenes verden. Det er en form for ansvarsfraskrivelse. Det bør rettslig ryddes opp på dette området også i andre land.

Nei til tvang mot psykisk utviklingshemmede:
VOKSENT GJORT Å STOPPE LOVEN
(Utdrag av artikkel i Aftenposten, 02.02.96 - Heidi Borud)

Loven om bruk av tvang og makt mot psykisk utviklingshemmede utsettes.
- Meget betryggende, sier advokat Gro Hillestad Thune.

Stortingets sosialkomite vedtok i går å utsette det omstridte lovforslaget om bruk av tvang og makt mot psykisk utviklingshemmede. Komiteen ber Sosial- og helsedepartementet utdype de menneskerettslige forhold knyttet til forslaget. Beslutningen er en stor seier for advokat Gro Hillestad Thune, som har stått i spissen for å stoppe lovforslaget. Regjeringen åpner i forslaget blant annet for elektronisk overvåking av psykisk utviklingshemmede og komiteen er splittet i synet på dette.

Voksent gjort
– Det er voksent gjort av komiteen å ta signaler på et så sent tidspunkt. Det er respektabelt og viser at komitemedlemmene tar oppgaven som lovgivere alvorlig, sier advokat Gro Hillestad Thune, norsk medlem i Den europeiske menneskerettighetskomisjonen i Strasbourg – Både jeg og Institutt for menneskerettigheter har fått mange henvendelser med spørsmål om dette lovforslaget virkelig kan være forenlig med menneskerettighetene. Som medlem av komisjonen er jeg opptatt av at de regler og den praksis som utvikles ved Strasbourg-domstolen setter sitt preg også på nasjonal lovgivning og praksis. Slik forebygges best krenkelser av menneskerettighetene. Og for en så sårbar og svak gruppe som de funksjonshemmede er det ekstra viktig å skape et godt rettsvern, sier Hillestad Thune. Hun understreker at hun ikke har arbeidet spesielt med rettighetene til psykisk utviklingshemmede.

Sosialminister Hill-Marta Solberg

OVERGREP HVIS TVANG IKKE LOVREGULERES
(Utdrag av artikkel i Aftenposten, 01.03.96 - Berit Aalborg)

Det største overgrep mot psykisk utviklingshemmede er å ikke lovregulere bruk av tvang, makt og varsling, mener sosialminister Hill-Marta Solberg.

Under en høring som ble arrangert av Norsk Forbund for Psykisk Utviklingshemmede i går , imøtegikk hun kritikken

av det omstridte lovforslaget som åpner for bruk av tvang, makt og elektronisk varsling i forhold til psykisk utviklingshemmede. – Statsråden mener at de store linjene i lovforslaget er i de psykisk utviklingshemmedes egen interesse. Hun viste likevel til at Regjeringen kommer med en tilleggsproposisjon før påske. Departementet er nå i nær kontakt med Institutt for menneskerettigheter. – Dette saksfeltet er meget komplisert. Det berører vanskelige etiske spørsmål i forhold til svake grupper. Det berører en gjenstridig virkelighet som noen ikke vil ta hendene borti, sier Solberg. Før vi kommer med en tilleggsproposisjon, vil vi foreta en enda grundigere vurdering av temaet. – Hun mener at det er helt nødvendig å bruke tvang mot en liten gruppe av psykisk utviklingshemmede, og peker på den gruppen som i perioder har en adferd med stor risiko for å skade seg selv eller andre. – Vi må legge til grunn at det foregår både adferd og tiltak som i dag ikke er tilfredsstillende regulert. Både av hensyn til tjenestemottagerne og tjenesteyterne er det helt nødvendig å gjøre noe med dette. Det er selvsagt en overordnet målsetning at tvangstiltak ikke skal brukes annet enn der det er helt nødvendig. Men hvis det skal brukes , må det være regulert, sier Hill-Marta Solberg.

ELEKTRONISK OVERVÅKNING
(Samfunn for alle, nr 1 -96)

*Under denne overskriften skriver **forbundsleder Sidsel Grasli**, bl.a.:*

«NFPU har vært pådriver ovenfor ansvarlige myndigheter for en utarbeidelse av et lovverk. Dette for å kunne få kontroll med, og plassere ansvar for, bruk av tvang og overvåkning. NFPU mener det er nødvendig å vedta en lovbestemmelse som også innbefatter bestemmelse om grundig saksgang. Vi mener dette vil bidra til å heve kommunens og tjenesteyters bevissthetsnivå og være med på å utvikle etiske holdninger - og dermed redusere bruken av tvang og overvåking. I denne omgang er det kommunene som skal kontrolleres. NFPU støtter derfor en ny lovbestemmelse. Likevel er det forhold i lovforslaget vi ikke er enige i. Vi beklager sterkt at utkastet bare er rettet mot personer med utviklingshemming med den stigmatisering det innebærer. I dag utøves tvang ovenfor flere grupper av befolkningen, for eksempel personer med demens, psykiske vansker og rusmiddelbrukere. Et felles lovverk for bruk av tvang vil etter vår oppfatning gi et riktigere bilde av virkeligheten. Vi beklager også sterkt at det i lovens kommentarer vedrørende varsling og observasjon står: «Bruk av slike systemer kan innebære en vesentlig økonomisering og effektivisering av det kommunale tjenestetilbudet.» Dette gir feile signaler til kommunene. Det er også i strid med forutsetningene og premissene i lovforarbeidene. Vi aksepterer ikke at elektroniske innretninger skal erstatte menneskelige ressurser utfra begrunnelsene effektivisering og rasjonalisering.»

Pressemelding:
NY LOV OM
TVANG, MAKT OG VARSLING !

Dissimilis, Landsforbundet for utviklingshemmede og pårørende (LUPE) og Norsk foreldrelag for funksjonshemma (NOFF) har med stor uro fulgt utviklingen i forbindelse med lovforslag om bruk av tvang og makt på psykisk utviklingshemmede.

Vi vil i den forbindelse understreke følgende:

De som skal overvåkes er de som trenger omsorg mest av alle! Vi er i prinsippet motstandere av at det nå lages en særlov for bruk av tvang og makt i omsorgen for psykisk utviklingshemmede. Når det viser seg at det på landsbasis dreier seg om ca. 600 personer som kan ha nytte av elektronisk overvåkning og at de resterende har best nytte av menneskelig omsorg, kan man spørre seg selv hva Departementet og Stortinget er ute etter. Dissimilis, LUPE og NOFF er redd for at hele loven er en dårlig kamuflert måte å spare penger på.

I det forberedende arbeid forut for HVPU-reformen ble det lagt stor vekt på en forbedret livssituasjon for de psykisk utviklingshemmede, og det var i stor grad enighet om at en reform var nødvendig. Noe av kritikken av institusjonene var nettopp at det ble brukt tvang og makt i for stor grad, og det ble lagt stor vekt på at de psykisk utviklingshemmede skulle få samme livskvalitet som de normalt fungerende. Nå ser vi at elektronisk overvåking kan bli brukt i stor grad ! Hva da med rettssikkerheten og friheten i et såkalt normalt liv ?

Dette kan medvirke til et system som rettferdiggjør mindre bemanning. Men bruk av elektronisk overvåking kan aldrig erstatte menneskelig omsorg og kontakt. Det er på tide å innse at de psykisk utviklingshemmede trenger et annet tilbud enn ensomhet og isolasjon i egen bolig, de trenger ikke en nedbygging av omsorg og har heller ikke behov for tvangsmidler i større utstrekning.

De fleste kommuner har ikke maktet å organisere tjenester med tilstrekkelig kvalifisert personale, og problemer i arbeidssituasjonen gir seg utslag i sykemeldinger og stor gjennomtrekk hos de ansatte. Derfor ser vi nå tydelige signaler på at dette er en velkommen måte å spare penger på. Ved å sette «bjelle» på de psykisk utviklingshemmede, kan man få et system med en person som sitter sentralt og følger med de utviklingshemmede på en skjerm. Dette var slett ikke intensjonene bak reformen, tvert imot, intensjonene var at de psykisk utviklingshemmede skulle tilbys et liv så tett opp til det normale som mulig. Et skikkelig fagtilbud med god personelloppfølging i arbeidssituasjon og på fritid vil i stor grad gjøre behovet for makt/tvang og elektronisk overvåking overflødig.

Dissimilis, LUPE og NOFF kan aldrig akseptere at elektronisk overvåking skal erstatte menneskelige ressurser med begrunnelse i effektivisering og økonomisering. Vi innser at det i visse tilfeller kan være behov for en form for kontroll, og at man i enkelte tilfeller må verne mennesker mot å skade seg selv, men dette bør kunne organiseres ut fra egne avtaler uten behov for en egen lov.

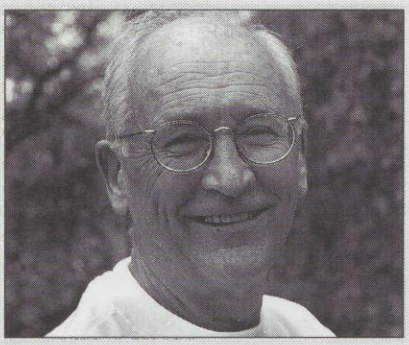
For Dissimilis
Kai Zahl
Leder

For LUPE
Ivar Tolstad
Sekretær

For NOFF
Vera Jagland
Gen.sekr.

Tar hensyn til internasjonalt lovverk: Tvangslov justeres
(Aftenposten, 17.03.96 - Hanne Strømme)

Regjeringen vil endre forslaget til «tvangslov» overfor psykisk utviklingshemmede dersom det strider mot internasjonalt lovverk.

Karl Grunewald
Tidligere medisinalråd i Sosialstyrelsen og ansvarlig for «omsorgerna om utvecklingsstørda» i sverige.
Han er nestor i arbeidet for utviklingshemmede i Norden og sterkt kritisk til det norske lovforslaget.

I Ropport nr. 2/95 avsluttet han sin artikkel slik:

Strider mot FN:s standardregler
Antar Stortinget denne lag kommer jag att anmäla norska staten til FN:s specielle rapportör för brott mot den 15.de regeln i FN:s standardregler för full delaktighet og jämlikhet för funktionshindrade.

Sosial- og helsedepartementet er nå i dialog med de fagmiljøene som har vært kritiske til formuleringer i lovforslaget, opplyser **statssekretær Ole Jacob Frich** i Sosial- og helsedepartementet. Fra flere hold er det fremhevet at lovforslaget strider både mot menneskerettighets - konvensjonene og mot FNs standardregler for funksjonshemmede, som Norge har undertegnet. Departementet har bebudet en tilleggsproposisjon ved påsketider der forholdet mellom lovforslaget og internasjonalt lovverk gjennomgås. I mellomtiden har sosialkomiteen i Stortinget stilt behandlingen av lovforslaget i bero. Departementets juridiske vurderinger skal inngå i lovforslaget.

– Det er ennå ikke tatt stilling til om det er grunnlag for justering av flere punkter i lovforslaget som følge av den juridiske vurderingen, sier **avdelingsdirektør Jo Flydal** i departementet. Departementet er også i ferd med å utarbeide en generell rapport om det norske lovverket overfor funksjonshemmede. Rapporten skal fremlegges for FNs spesialrapportør Bengt Lindquist, som har i oppdrag å påse at FNs standardregler for funksjonshemmede overholdes.

Tilbakeviser
– Statssekretær Ole Jacob Frich tilbakeviser kritikken mot tvangsloven som er kommet fra svensk hold. – Loven skal integreres i det ordinære lovverket, og blir således ingen særlov som strider mot FNs standardregler. Dessuten bør svenskene feie for egen dør først. I Sverige finnes det ingen lov på området, og det er også i strid med menneskerettighetskonvensjonene, sier Frich. – Behovet for en «tvangslov» har oppstått i kjølvannet av HVPU-reformen. Internasjonalt lovverk åpner for tvangsbruk på institusjoner, mens regelverket er langt strengere for det offentliges inngrep når personen bor hjemme. De aller fleste av Norges ca. 17 500 psykisk utviklingshemmede bor nå i eget hjem.

– Hvis loven blir vedtatt, vil det stoppe flere nåværende behandlingsopplegg i Norge, sier **sjefpsykolog Jan Skjerve** ved Universitetet i Bergen. Han er blant medlemmene i referansegruppen som har bistått departementet under arbeidet med lovforslaget.

– «Tvangsloven» inneholder spesifiserte kriterier for å iverksette tvangsbruk, blant

annet forutsettes nødvendig behandlerkompetanse og veiledning, og det er rapporteringsplikt. I dag eksisterer ikke slike bestemmelser. I tillegg skal tvangsbruk heretter veies opp mot formålet, slik at tvang bare benyttes i alvorlige situasjoner der det ikke finnes alternativ behandling og omsorg.

– Lovforslaget har vært kritisert for å bygge på et adferdsteoretisk verdigrunnlag, der belønning og straff er sentrale begreper. Er du enig i det ?

– Nei, det har ikke vært siktemålet. Vi har tatt utgangspunkt i de daglige utfordringer som personalet møter, ut fra et ønske om å redusere tvangsbruken mest mulig. Det er en styrke at det norske fagmiljøet vil kalle en spade for en spade og ønsker et lovverk om tvangsbruk, mens personalet i andre land utviser samme tvangsbruk, men benevner det annerledes, mener Skjerve.

KLAR I SYNET PÅ TVANG

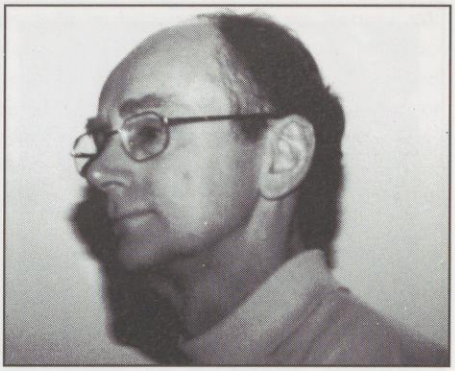
(Klipp fra artikkel i Aftenposten, 19.02.96 - ***Jenny Lippestad)***

Juristen Jan Fridthjof Bernt er utvetydig i holdningen til bruk av tvang overfor psykisk utviklingshemmede.

- Tvangsmidler forutsetter klare og lettforståelige regler om vilkårene for bruk, et effektivt tilsyn og betryggende kontroll, og reelle muligheter for overprøving.

Bernt er professor med forvaltningsrett som faglig utgangspunkt. Han har også vært sentral i utviklingen av helse- og sosialrett og kommunalrett ved Universitetet i Bergen, hvor han nå er rektor.

– Tvang kan bare forsvares hvis vi fastholder at psykisk utviklingshemmede har samme rettslige integritetsvern som andre, poengterer han.

Jan Fridthjof Bernt, Rektor ved universitetet i Bergen

Stor gjeld

– Ved en doktordisputas nylig fremhevet Bernt norsk rettsvitenskaps store gjeld til utviklingshemmede. Ekspertisen i jus er sterkest konsentrert om politisk og økonomisk interessante områder. Svake grupper har falt utenfor.

– Psykisk utviklingshemmede har hittil vært nær fullstendig rettsløse, konstaterer han. Rettsregler om viktige og vanskelige etiske og mellommenneskelige forhold har manglet.

– Mangelen på regler om tvangsbruk representerer et overgrep overfor både utviklingshemmede og ansatte. Det er meningsløst når tilsynelatende innflytelsesrike grupper later som om vi ikke har tvangsbruk, eller som om vi kunne klare oss uten tvang i omsorgen for de dårligst fungerende; som om det at vi mangler en lov , skulle bety at vi unnlater å bruke tvang. – Forholdet er jo motsatt: Vi trenger regler som setter grenser. Ingen må late som om tvang ikke utøves mot psykisk utviklingshemmede eller alders demente. Og : å si at tvang ikke må brukes overfor utviklingshemmede i eget hjem, er ren strutsepolitikk, når vi

har vedtatt at nesten alle skal bo utenfor institusjon..
– Men det er grunnleggende viktig å hindre at tvangsmidler blir brukt for å spare ressurser og bemanning. Det kan gi oss et hjerterått og umenneskelig samfunn, poengterer Bernt, som bl.a. ledet arbeidet med innstillingen av 1988 om bruk av tvang i det psykiske helsevern. En innstilling Sosialdepartementet først nå har begynt å behandle.

HØRING OM TVANG
*(Aftenposten, 27.03.96 - **Hanne Strømme**)*

Trolig flertall for åpen høring i Stortinget om tvangsloven overfor psykisk utviklingshemmede

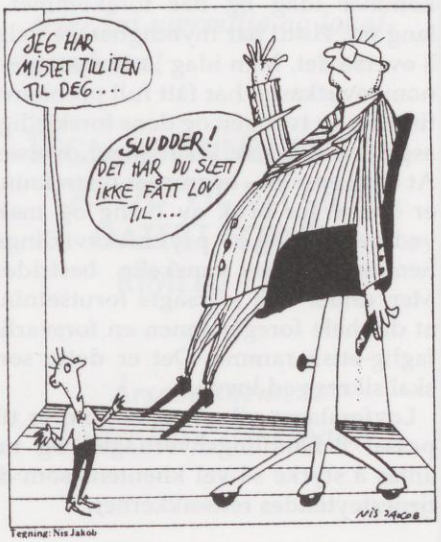
Høyre fremmer imorgen forslag om åpen høring i den omstridte saken. Senterpartiet, SV og Fremskrittspartiet vil støtte forslaget. Kr.F.-leder Valgerd Svarstad Haugland er også positiv, men ønsker tid på å ta stilling til det. Ap.s Signe Øye er avventende.

Lovforslaget er blitt kritisert for å stride mot menneskerettighetskonvensjonene og FNs standardregler for funksjonshemmede. Derfor har sosialkomiteen utsatt behandlingen av lovforslaget i påvente av en juridisk vurdering fra Regjeringen. Vurderingen er blitt forsinket , men fremlegges i en tilleggsproposisjon etter påske.

Helserett -Info, nr. 1, mars 1996.
(Utgitt av Statens helsetilsyn)
LEDEREN

Forslaget til ny lov om tvang og maktbruk overfor mennesker med psykisk utviklingshemming forventes å bli behandlet av Stortinget i løpet av våren.

En lov som tillater bruk av tvang og makt i atferdsendrende øyemed, vil for mange fortone seg som en oppsiktsvekkende rettslig nyskapning. Intet annet land har en tilsvarene lov.
Rent prinsipielt er det selvsagt svært betenkelig å skulle gjennomføre behandlingstiltak overfor personer som utrykkelig setter seg imot det. Hovedregelen innen norsk helsevesen er at enhver behandling forutsetter informert samtykke. Men på den annen side er det en utvilsom kjennsgjerning at det er en del psykisk utviklingshemmede som overhode ikke selv er i stand til å vurdere et behandlingstiltak, dets nytteeffekt m.v. Dersom de blir overlatt til seg selv og selv skal avgjøre om og eventuelt hva slags behandling de skal motta, vil de kunne bli sterkt skadelidende, fysisk, psykisk og sosialt. I en viss utstrekning er det derfor nødvendig å iverksette adekvate behandlingstiltak med makt. Et samfunn kan ikke akseptere at mennesker som ikke har samme evne som andre samfunnsborgere til på fornuftig måte å bestemme over sitt

Tegning: Nis Jakob

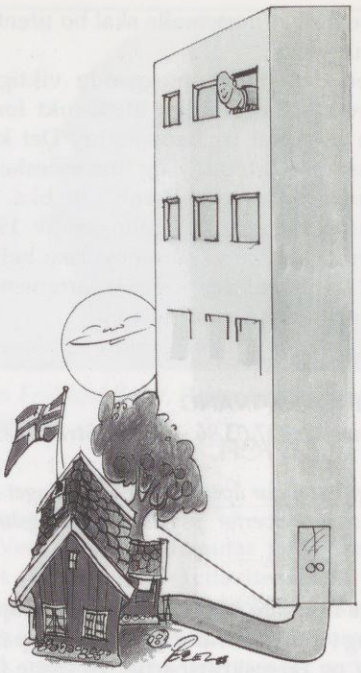
liv, gis fri bane til å ødelegge seg selv.

Statens helsetilsyn får stadig forespørsler om visse, nærmere spesifiserte behandlingstiltak som forutsetter bruk av tvang, er i samsvar med norsk lov. Ofte går svaret ut på at tiltaket fremtrer som fullt faglig forsvarlig, men at det ikke er lovhjemmel for å sette det ut i livet på grunn av den innebygde tvang. Dette tiltross for at det ikke foreligger relevante alternative tilbud. De personer som er ansvarlige for behandlingen stilles i et dilemma: Skal de bryte norsk lov og hjelpe klienten , eller skal de følge norsk lov og la klienten forkomme ? For personell som er utdannet til å arbeide for å høyne medmenneskers livskvalitet, er dette en umulig konflikt.

De behandlingsansvarlige må få klar beskjed. De må hjelpes ut av det rettslige vakuum de idag befinner seg i. De har behov for klare rettsregler som sikrer at de stadige samvittighetskonflikter om hva som er lov / ikke lov, opphører.

Bruk av en viss begrenset tvang forekommer idag og har forekommet i lang tid. Hittil har myndighetene valgt å overse det. Men idag , når man gjennom lovutkastet har fått full problematisering av tvangen og dens forskjellige aspekter, kan den ikke lenger overses. At det i en viss , begrenset utstrekning er behov for bruk av tvang og makt ved behandling av psykisk utviklingshemmede, kan vanskelig bestrides. Men under den selvsagte forutsetning at det hele foregår innen en forsvarlig faglig-etisk ramme. Det er dette som skal sikres ved loven.

Lovforslaget vil gi regler som er tilpasset behandlingshverdagen og må antas å styrke så vel klientens som de tjenesteytendes rettssikkerhet.

RAPPORT

har gjennom denne samlingen av avisutklipp ønsket å vise spredning i synsmåter når det gjelder lovforslaget om bruk av tvang og makt m.v. overfor personer med psykisk utviklingshemming.

Det slår oss at pressen gjennem ulike oppslag formidler både kunnskap om ulike synsmåter og samlet en økt forståelse av hva lovforslaget faktisk innebærer.

Samlingen av artikler viser:

– at bruk av makt, tvang og elektronisk overvåking må avgrenses, eventuelt reduseres til det absolutt nødvendige.

– at det i behandlingstiltak og omsorgsutøvelse benyttes tvang / maktbruk overfor ca. 600 personer og i mindre grad overfor ytterligere ca. 2000 personer.

– at selv de som er imot bruk av tvang, også på prinsipielt grunnlag, innser at det i visse situasjoner er nødvendig å anvende tvang eller maktbruk.

– at tvangsbruk, hvis og når det forekommer, må være regulert.

– at vedtak om «komplett» omsorg i egen bolig, krever rettsregler.

– at rettsregler vil bevisstgjøre ansvar og skape restrektive holdninger som medfører kontrollert maktanvendelse.

– at mangelen på rettsregler er et overgrep overfor både utviklingshemmede og ansatte.

– at kvalifisert tjenesteyting, behandlerkompetanse og veiledning, forebygger og reduserer bruk av tvang, makt , alarm og varslingssystemer.

– at gjennomføring av loven rent faktisk vil føre med seg (kreve) kompetanseutvikling og styrket faglig bemanning

– at et godt liv i egen bolig og all tjenesteyting beror på medmenneskelig kontakt og omsorg.

– at lovens «bokstav og ånd» avgjør.

Det er fremfor alt blitt tydelig at dette er et vanskelig og følsomt tema - et komplisert saksfelt som handler om viktige og vanskelige etiske og mellommenneskelige forhold.

Professor Jan Fridthjof Bernts utsagn kan stå som overskrift og rettesnor:

Tvang kan bare forsvares hvis vi fastholder at psykisk utviklingshemmede har samme rettslige integritetsvern som andre.

HVEM ØNSKER IKKE Å VÆRE OPPDATERT?

Rapport

- *Har aktuelt fagstoff – også knyttet til ansvarsreformen!*
- *Bringer reportasjer fra inn- og utland!*
- *Presenterer frivillige aktiviteter fra nærmiljø og lokalsamfunn!*

TEGN ABONNEMENT NÅ OG DU VIL BLI OPPDATERT FOR EN RIMLIG PRIS.

Årsabonnement koster bare 100 kroner!

TI TUSEN UFAGLÆRTE SKAL ERSTATTES

AV KJELL ARNE BAKKE

(Artikkelen er skrevet for Sykepleien nr. 5/96)

Ti tusen ufaglærte som arbeider med psykisk utviklingshemmede i kommunene skal innen år 2000 erstattes med faglært personale. Kommunene har rekrutteringsproblemer, og det tar tid å utdanne nye fagfolk. Sosial- og helsedepartementet erkjenner at kompetanseheving tar tid.

I Sykepleien nr. 4/96 skrev vi om en multifunksjonshemmet 11-åring fra Porsgrunn som ble overdosert av personalet på en avlastningsbolig. Fylkeslege Arne-Birger Knapskog uttalte at det siden 1991 har vært en tendens til at kommunene har lagt seg på en bemanning med lite faglig preg. Det er ikke bare i Telemark at kommunene sliter med å få tak i faglært personale. For to år siden ble det lagt fram en plan for kompetanseheving for personale som arbeider med psykisk utviklingshemmede. Innen årtusenskiftet skal, ifølge planen, alle stillinger bemannet med ufaglærte, erstattes med høyskoleutdannet personale.

For to år siden ble det lagt fram en offentlig utredning - NOU 1994:8 «Kompetanseutvikling i arbeidet for Psykisk utviklingshemmede». En arbeidsgruppe foreslo at de 10.000 stillingene, som man da anslo var besatt med ufaglærte, skal bemannes med utdannet personale innen år 2000. Minst 25 prosent av dem må da besettes av personer med høyskoleutdanning - vernepleiere, barnevernspedagoger, sosionomer, ergo- og fysioterapeuter. Gruppen tok til orde for å øke utdanningskapasiteten med like mange studieplasser.

Arbeidsgruppa regnet med en naturlig avgang på 50 prosent fra gruppa ufaglærte fram til år 2000. Avgangen skal erstattes med nyrekrutterte, fortrinnsvis personer som har fagutdanning innen omsorgs- og oppvekstfag i videregående skole. De øvrige 25 prosent - voksne ufaglærte - må få en fagutdanning ved en kombinasjon av skole og arbeid. Også her er det aktuelt med utdanning som omsorgsarbeider, barne- og ungdomsarbeider eller tilsvarende.

Førstekonsulent Anne Bakke i Sosialavdeling II i Sosial- og helsedepartementet, har hatt det daglige arbeidet med å følge opp målsettingene i utredningen. Hennes

engasjenent har spesielt vært rettet mot Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (KUF). Det har vist seg at det er vanskelig å rekruttere fagfolk til å jobbe med psykisk utviklingshemmede.
Man har derfor sett det som viktig å opprettholde, helst bedre, utdanningskapasiteten, spesielt for vernepleiere.

– Dette har vi understreket overfor KUF. Vi har også foreslått å opprette ekstraordinære studieplasser for de aktuelle gruppene, samt videreføre de desentraliserte utdanningstilbudene.
Siden 1990 er utdanningskapasiteten for vernepleiere økt fra 300 til nesten det dobbelte. Men høyskoleutdanning tar tid, påpeker Bakke.

Hun er klar over at kompetansen blant dem som arbeider med psykisk utviklingshemmede fortsatt er for lav. Blant annet viste en statusundersøkelse fra ifjor at kommunene trenger 1.300 nye vernepleiere. Forutsatt at dagens utdanningskapasitet opprettholdes, tror likevel Bakke at man om noen år vil nå målene.

– Om vi lykkes er imidlertid helt avhengig av hvordan pleie- og omsorgstjenesten utvikler seg, og om vernepleiere vil arbeide med psykisk utviklingshemmede. I motsetning til andre høyskolegrupper har imidlertid vernepleierne stort sett bare kommunene som sin jobbarena, fremholder førstekonsulenten.

Hva med omsorgsarbeidere ?

– De første omsorgsarbeiderne er ferdig med teoridelen til sommeren, men skal først gjennom en to-årig læretid før de er ferdig utdannet. Mange ufaglærte er imidlertid i ferd med å ta fagbrev som privatister, og får sin godkjenning tidligere.

– Det er litt av en utfordring å erstatte 10.000 ufaglærte med utdannet personale i løpet av noen få år ?

– Den største utfordringen er å kvalifisere ufaglærte som allerede er i jobb. Kommunene må derfor bidra til at det blir satt igang lokale tilbud, slik at denne gruppen kan kombinere arbeid med utdanning.

– Hva kan kommunene ellers gjøre for å rekruttere kvalifisert personale ?

– Det har vist seg at bruk av korttidskontrakter og intenst rekrutteringsarbeid ikke har ført til målet. Enkelte kommuner har derfor mer å hente på å utdanne det personalet man har i disse stillingene, framfor å prøve å få tak i nye folk utenfra.

– Sykepleierne er ikke nevnt i den offentlige utredningen. Hvor viktig er denne gruppen i tilbudet overfor psykisk utviklingshemmede ?

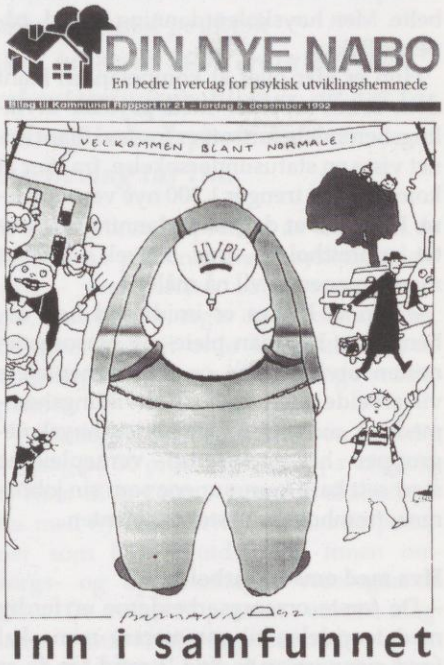
– Sykepleierne er viktige for psykisk utviklingshemmede og multifunksjonshemmede som har helse- og sykdomsproblemer. Før ansvarsreformen var det en del sykepleiere og andre helsearbeidere ansatt i HVPU for å ta seg av helsemessige forhold. Men etter reformen er det stort sett slutt på denne oppfølgingen, blant annet fra sykepleiertjenesten. Jeg har imidlertid merket meg at Norsk Sykepleierforbund er kommet på banen i dette spørsmålet etter en konferanse i vinter, sier Anne Bakke.

Aktuelt å vurdere sykepleierrollen

Norsk Sykepleierforbund vurderer å opprette en ressursgruppe som skal se nærmere på innholdet av sykepleiertjenesten som tilbys mennesker med psykisk utviklingshemming. Det er også aktuelt å se på sykepleierrollen i samhandling med andre faggrupper i kommunehelsetjenesten.

AV KJELL ARNE BAKKE

Artikkelen er skrevet for Sykepleien nr. 5/96

Inn i samfunnet

Norsk Sykepleierforbund arrangerte i februar en konferanse om kommunehelsetjenestens tilbud til mennesker med psykisk utviklingshemming. Et åttitalls deltakere fra hele landet, hovedsaklig sykepleiere, var samlet på NSFs Vettre hotell og konferansesenter i Asker utenfor Oslo. NSF ønsket med denne konferansen å inspirere til det videre arbeid med å integrere tjenesten til funksjonshemmede i de ordinære hjemmebaserte tjenestene i kommunene.

Ansvarsreformen førte til at mennesker med psykisk utviklingshemming

og multihandikap flyttet til hjemkommunene. Intensjonene med reformen var at tilbudene skulle integreres i de etablerte hjemmebaserte tjenestene.

– Mange kommuner har likevel endt opp med en særorganisering. For sykepleietjenesten og sykepleiere har dette resultert i usikkerhet i forhold til funksjon og rolle, sier forbundsstyremedlem Gunn Gotland Bakke, om bakgrunnen for arrangementet. Det var Gotland Bakke som ledet konferansen.

Aktuelt med ressursgruppe

Et konkret resultat av konferansen er forslaget om å opprette en sentral ressursgruppe som skal se nærmere på innholdet i sykepleietjenesten i kommunene generelt og tilbudet til mennesker med psykisk utviklingshemming spesielt. Gunn Gotland Bakke luftet dette forslaget i forbundsstyrets møte 20. februar. hun ble bedt om å fremme saken til behandling i forbundsstyret. Dersom forbundsstyret vedtar at saken skal følges opp , vil NSFs avdeling for fagutredning få ansvaret for å vurdere opprettelse av en slik ressursgruppe. Man tenker seg at ressursgruppa vil bestå av to til tre personer fra kommunehelsetjenesten samt representasjon fra forbundsstyret og avdeling for fagutredning. Gotland Bakke sier at NSF ønsker å benytte den kunnskap og erfaring som sykepleiere har fra arbeidet med å integrere psykisk utviklingshemmede i den hjemmebaserte tjenesten i kommunene.

Avhengig av samarbeid

– Er det nødvendig å opprette en slik ressursgruppe ?

– Formålet er å finne en bedre måte å legge tilrette og organisere tjenestene til alle som har behov for sykepleie i kortere eller lengre perioder. Det er svært viktig for brukerne at de får et helhetlig tjenestetilbud i stedet for deltjenester som ikke er samordnet. For å få dette til må vi finne gode og konstruktive samarbeidsformer med andre faggrupper innen kommunens helse- og sosialtjeneste. Vi må avklare roller og bli bedre til å bruke hverandres kompetanse til beste for brukerne, svarer forbundsstyremedlemmet.

– Hvilke tiltak er aktuelle ?

– Jeg ønsker ikke å ha noen formening om hva denne gruppen vil ende opp med av tiltak. Det er imidlertid drøftet å lage et opplæringsprogram rettet mot sykepleiere som arbeider med mennesker med psykisk utviklingshemming. Gunn Gotland Bakke sier at arbeidet med et opplæringsprogram kan gjennomføres på fylkesplan i samarbeid mellom for eksempel sykepleierutdanningen, habiliteringsteamet, NSF og fylkeslegen.

– En slik opplæring vil ha som mål å styrke sykepleiernes kompetanse på forhold som er viktige å ta hensyn til i møte med mennesker med psykisk utviklingshemming, sier Gotland Bakke, som for øvrig er med i styret for Samordningsrådet (SOR). Dette er et råd for samordning av humanitært og yrkesmessig arbeid for mennesker med psykisk utviklingshemming. SOR ble opprettet i 1952 for å utvikle tiltak for denne gruppen.

Klipp fra

–Id-brikke og ringeklokke OK

Statens helsetilsyn har i et brev til en fylkeslege uttalt at det ikke har noen motforestillinger mot at id-brikke og ringeklokke blir benyttet som tiltak overfor en utviklingshemmet bruker i kommunehelsetjenesten. Id-brikken og ringeklokken skal varsle personalet når brukeren nærmer seg farlige områder eller når brukeren selv ønsker kontakt med peronalet. Helsetilsynet mener det må være en forutsetning at tiltaket ikke begrenser bevegelsesfriheten til brukeren eller at det krenker hans/hennes identitet.

Lydanlegg

Helsetilsynet mener imidlertid ikke at det bør åpnes generell adgang til å bruke lydanlegg på brukernes rom.
Et slikt lydanlegg skal kunne overføre lyder fra brukeren og/eller hans/hennes rom til en vaktsentral eller betjeningsrom. Et slikt anlegg vil kunne varsle personalet dersom brukeren er i ferd med å skade seg selv. Samtidig vil personalet kunne lytte til all hørbart aktivitet fra brukeren. Lydanlegget vil derfor i høy grad kunne være integritetskrenkende, mener Helsetilsynet.

Samtykk

I brevet blir det presisert at før et lydanlegg eventuelt tas i bruk må brukeren gi sitt samtykk. Hvis brukeren forstår hva tiltaket innebærer og motsetter seg dette, kan det ikke bli iverksatt. Dersom brukeren ikke selv er i stand til å gi samtykke, bør verge, hjelpeverge, eller pårørende orienteres. Disse har imidlertid ikke myndighet til å godkjenne et slikt tiltak. Førstekonsulent Elisabeth Furru i Helsetilsyn kan gi mer informasjon på telefon 22 24 89 09 eller faks 22 24 89 24.

– Ny teknologi gir nye muligheter

Tekniske løsninger og ny teknologi gir nye muligheter for funksjonshemmede og eldre mennesker. En del løsninger kan imidlertid både være nyttige og nødvendige, men samtidig en trussel mot brukernes integritet.

SINTEF-REHABs hefte «*Tekniske hjelpemidler som krever etisk omtanke*» tar for seg nettop de tekniske løsningene som kan være en trussel for brukernes integritet. Heftet er utgitt i 1994, og er svært aktuelt og meget nyttig. Heftet tar for seg funksjonshemmede og eldre som har problemer med å ta fullt ansvar for seg selv og som derfor trenger hjelp fra andre. Mange av dem vil også ha problemer med å gi et bekreftende samtykke på vedtak som gjelder omsorgen for dem selv. Heftet inneholder noe informasjon om denne aktuelle brukergruppen og en beskrivelse av de teknologiske mulighetene til å søke hjelp og støtte i og utenfor hjemmet, hovedsakelig i form av varslere, alarmer, automatiske funksjoner og «smarte hus». Tilleggsmetoder og andre metoder blir også nevnt. Til slutt i heftet omtales noen konkrete prosjekter som har vært gjennomført i Norden overfor den aktuelle brukergruppen. Forfatter er Vigdis Jynge, SINTEF REHAB, ISBN 82-595-8909-5, 124 sider, pris 100 kroner.
Heftet kan bestilles hos SINTEF Unimed Rehab på telefon 22 06 73 00 eller faks 22 06 79 09. Vigdis Jynge treffes i Rikstrygdeverket på telefon 22 92 72 45 eller på faks 22 92 72 75

Meldal kommune
P.B 160 - 7390 Meldal -Tlf: 7249 7500

Selbu kommune
Helse/Sosialetaten
7580 Selbu
Tlf: 7381 7100

Scandi Line
SANDEFJORD - STRØMSTAD
P.B. 404 - 3201 Sandefjord - Tlf: 3346 1300

Bilserv.- Lastebil og Buss AS
Nygårdsv. 79 - 3221 Sandefjord
Tlf: 3347 7900

Steeam-Clean
P.B. 70 - 3051 Mjøndalen - Tlf: 3287 6096

Pusnes A/S
P.B. 102 - 4818 Færvik
Tlf: 3708 7300

Domus
P.B 264 - 6801 Førde
Tlf: 5782 1066

Romstad Eikefabrikk
6800 Førde
Tlf: 5782 2855

ADVOKAT SIGURD A. REFVIK
ADVOKAT ODD HENRIKSEN
Medlemmer av Den Norske Advokatforeningen
Telefon: 7564 5355
Telefax: 7564 5295
Mobiltlf. 9469 1543
Konoradr.:
Storgt. 59
8200 Fauske

Drammen Kinomatograf
Engene 1 - 3015 Drammen
Tlf: 3280 6120

Protcom A/S
P.B. 1679 Nardossletta
7002 Trondheim - Tlf: 7394 3695

Pla-mek A/S
Langlovn. 57 - 6200 Stranda
Tlf: 7026 1546

Det nasjonale aldershjem for sjømenn i Stavern
Storgt. 22 - 3290 Stavern - Tlf: 3319 9899

Borge kommune
P.B. 20 - 1650 Sellebakk
Tlf: 6930 6600

Bekkevold
Norderhovsgt. 15 - 3500 Hønefoss
Tlf: 3212 4005

Rørsenteret A/S
P.B. 31 - 3601 Kongsberg
Tlf: 3273 1335

Sunhordalandske Kraftlag
P.B. 24 - 5401 Stord
Tlf: 5349 6000

Rieber & Søn A/S
P.B 160 - 1751 Halden
Tlf: 6918 4500

KREDITKASSEN
Postboks 276 - 2401 Elverum
Tlf: 6241 1466

Remo -Vest
Markvn. 44 - 8400 Sortland
Tlf: 7612 2577

Partrederiet Mjånes
9640 Kvalfjord
Tlf: 7843 8647

Svensk-Norsk Industri
P.B. 344 Sentrum - 0102 Oslo
Tlf: 2233 0250

Liv Clemetsen & Co.
Advokatfirma
Sommerogt.17 - 0255 Oslo
Tlf: 2244 0096 - Telefax: 2255 1620

Potten Skarnes A/S
2100 Skarnes
Tlf: 6296 1560

BM-Trykk A/S
0556 Oslo
Tlf: 2237 7118

Storbergen BBL
Joh. Berentsensv. 4 - 5031 Laksvåg
Tlf: 5534 1330

Førde Postkontor
Langbruv.9 - 6800 Førde
Tlf: 5782 1322

FURST
MEDISINSK LABORATORIUM
Søren Bullsv. 25 - 1051 Oslo
Tlf: 2230 3730

Bøndernes Regnskapskontor
Syltebø - 6470 Eresfjord

Fosenkraft
Gammelvn. 2 - 7167 Vallersund
Tlf: 7252 7584

MARIKEM
Holmestrandvn. 106 - 3036 Drammen -Tlf: 3281 9470

NESNA KOMMUNE
Helse/Sosialetaten
8700 Nesna
Tlf: 7505 7000

NARVIK KOMMUNE
Område omsorgstjenester
8500 Narvik
Tlf: 7692 2560

Joros Diesel AS
PB 9065 - 4085 Hundvåg - Tlf: 5186 0272

Fretheim Hotel A/S
5743 Flåm - Tlf: 5763 2200

Drammen kommune
Pleie- og omsorgsavd - 3000 Drammen - Tlf: 3280 6662

Autronica AS
Section: Autronica Marine
Sigurd Syrsgt. 2 - 0273 Oslo - Tlf: 2255 3410

SANDNES KOMMUNE
Adresse: Helse- og sosialsenteret - Håkon VII´s gt.6
SANDNES TLF: 5160 5400

Norske Liv
P.B 2454 Solli - 0201 Oslo - Tlf: 2244 3950

TRELLEBORG VIKING 1896 • 1996 100 ÅR VIKING
P.B 55 - 3051 Mjøndalen
Tlf: 3287 6290

NESTE Advanced Power Systems
NAPS NORWAY A/S
Solenergisystemer • Vindenergisystemer • Optimus gassproduksjon • 0516 Oslo - Tlf: 2272 3012

Lierne kommune
Helse/Sosialetaten - 7882 Nordli
- Tlf: 7433 7160

Åfjord kommune
Helse/sosial
7170 Åfjord
Tlf: 7253 1100

Teknisk Bureau & Dal A/S
P:B 3320 Grønnåsen - 9003 Tromsø
Tlf: 7767 0222

Oxum Containerservice
Oksumvn. 125 - 3945 Eidanger
Tlf: 3551 8134

Kongsvinger kommune
2201 Kongsvinger
Tlf: 6282 0200

Frisør Leiv Tellefsen
Bergmannsgt. 8 - 7460 Røros
Tlf: 7241 1136

Siljan kommune
Sentrumsvn. 105 - 3748 Siljan
Tlf: 3594 1200

SCANDCOOL AS
Fjordgt. 46/48
7010 Trondheim
Tlf: 7351 8477

Olsen A & Sønn A/S
Vestre Ålingen - 8470 Bø
Tlf: 7613 5144

Rana Samvirkelag
Fr. Nansengt. 19 - 8600 Mo
Tlf: 7515 1633

Kongsvinger Asfalt A/S
PB 804 - Vennersborg - 2201 Kongsvinger - Tlf: 6281 9977

ABB Control AS
1630 Gl. Fredrikstad - Tlf: 6932 1610

ACTUATOR AS
HADELANDSVEIEN 6
P.O.BOX 408
2801 GJØVIK
TELEFON +47 6118 0006
TELEFAX +47 6118 0330

Åge J. Monsen A/S
Stortvedtvn. 3 - 5032 Minde
Tlf: 5528 8931

HORDALAND FYLKESKOMMUNE
5020 Bergen - tlf. 5523 9000

Halsa Kommune
6683 Vågland
Tlf: 7155 6204

Røros Sykehus
Henrik Grønnsv 24 - 7460 Røros - Tlf: 7241 1411

Kysthospitalet i Hagevik
5220 Hagevik - Tlf: 5630 8800

Opsvik Petter A/S
Pilestr. 27 - 0164 Oslo - Tlf: 2236 3210

HEMNES HAGVOL
Postb. 89 - 8646 Korgen
Tlf: 7514 1700

Optik A/S
Tollbugt. 10 - 8006 Bodø
Tlf: 7552 2204

Flakstad kommune
8380 Ramberg
Tlf: 7609 3555

NORDHORDLAND KRAFTLAG
PB A - 5100 Isdalsstø - Tlf: 5634 2000

Erling Solberg
Narumsvn 5 - 3430 Spillestad
Tlf: 3128 4839

Simonsen & Slang A/S
Drammensvn. 126 - 3000 Drammen
Tlf: 2212 2000

Beitostølen Høyfjellshotell
PB B - 2953 Beitostølen - Tlf: 6134 1300

Løvold Thr.
PB 221 - 4801 Arendal
Tlf: 3702 1173

Herøy kommune
Helse og sosialkontoret
8850 Herøy - Tlf 7505 8082

PST Regional Sikkerh. avd og kompetansesenter B
PB 1803 - 7002 Lade
Tlf: 7391 6580

FAUSKE KOMMUNE
PB 226 - 8200 Fauske
Tlf: 7564 4300

Kr. Knudsen & Co A/S
PB 217 - 4601 Kristiansand - Tlf: 3802 4446

Nordmøre Sparebank
6631 Battenfjord
Tlf: 7129 0305

VOSS KOMMUNE
5700 Voss
Tlf: 5651 9400

Vartdal kommune
3692 Sauland
Tlf: 3502 3215

Byglandsfjord Verksted
4680 Bygglandsfjord - Tlf: 3793 4107

Løvaas Transport
PB 1634 Valhalla - 4602 Kristiansand
Tlf: 3809 7808

Stordal Handelslag
6250 Stordal
Tlf: 7027 8059

Namdalseid Kommune
7433 Namdalseid - Tlf: 7417 8288

Tannlege
Ove Eriksson
Storgaten 86, 2600 Lillehammer
Tlf. 6125 3130

Fagerlund Handel
2880 Nord-Torpa
Tlf. 6111 9551

Falk og Halvorsen AS
Rådhusgt. 22, 3015 Drammen
Tlf. 3283 4897

Skipspost AS
Gamle Snarøyv. 5, 1330 Oslo Lufthavn
Tlf. 6712 1264

BUSSEN TRAFIKKSELSKAP A/S
4626 Kristiansand - tlf. 3800 2800

Asvo Vardø A/S
P.b. 234, 9950 Vardø
Tlf. 7898 7192

Flå kommune
Helse- og sosialavd.
3532 Flå - Tlf. 3205 0145

Bodø Sildoljefabrikk
P.b. 1044 - 8001 Bodø
Tlf. 7552 1345

Columbus Reiser AS
Turkjøring inn- og utland. Gruppereiser
Hotell- og fergereservasjoner. Billettservice
3400 Lier - tlf. 3284 0211

Flåm Samvirkelag
5743 Flåm - tlf. 5763 2108

LUSTER KOMMUNE
5820 GAUPNE
TLF. 5768 1211

Bøvallslia Appartement
VOSS
Tlf: 5651 0650 - 5770 Skulestadmo

A.s FOLKETS HUS, Molde
Storgt. 9, 6400 Molde

Nore og Uvdal kommune
3630 Rødberg
Tlf. 3274 1000

Faktum Forlag AS
P.b. 6700 St. Olavs pl., 0129 Oslo
Tlf. 2211 0204

Mecano Maskinfabrikk
6037 Eidsnes - tlf. 7019 0765

Balsfjord kommune
Helse- og omsorgsavd.
9050 Storsteinnes
Tlf. 7772 0011

Saba Mølnlyche AS
Postb. 6227 - 0603 Oslo - Tlf. 2289 6310

Rissa kommune
Tj. for funksjonshemmede
7100 Rissa - Tlf. 7385 1902

Gildeskål kommune
8140 INDYR
TLF. 7575 7200

Sjarstad kommune
Teknisk Etat
8100 Misvær
Tlf. 7553 8102

BODØ INDUSTRI AS
-EN ARBEIDSMARKEDSBEDRIFT
Snekkervn. 3 - P.b. 643 - 8001 Bodø
Tlf. 7552 4224

Contrade AS
P.b. 7675, 3022 Ålesund
Tlf. 7014 3300

Våler kommune
Helse- og sosialsenter
1592 Våler, tlf. 6928 7005

Braa & Søvåg Bygg
7075 Tiller - tlf. 7288 9355

Åle og Seierstad Industri
1601 Fredrikstad - tlf. 6939 7711

Årdal S-lag
5870 Øvre Årdal
Tlf. 5766 3122

HATTEFJELLDAL KOMMUNE
HELSE- OG SOSIALETATEN
8690 Hattfjelldal
Tlf. 7518 4800

SØMSERVICE
3205 Sandefjord
Tlf: 3347 7616

Samvirke Forsikring AS
P.B. 778 Sentrum - 0106 Oslo
Tlf: 2286 6000

Simonsens Skraphandel
Boks 357 - 5501 Haugesund
Tlf. 5272 5371

Toyota Norge A/S
P.B. 665 - 3002 Drammen
Tlf: 3220 5000

Tore Hansen Skyssbåter
8980 Vega - Tlf. 7503 5133

Felleskjøpet Vestlandet
5031 Laksevåg - 6901 Florø - 5800 Sogndal - 6850 Skei i Jølster - 5720 Palmafossen

Aker
Aker Stord AS
5400 Stord - Tlf: 7341 8000

Vapo Miljø
PB 96 - 5150 Lindås - Tlf: 5636 2610

Jarle Sandvik
5745 Aurland
Tlf: 5762 7172

De Norske Bokklubbene A/S

Bokklubbens Barn
0043 Oslo - Tlf: 2202 2197

Norsk Stanseindustri
Verfsgt. 3A - 1511 Moss
Tlf: 6925 1025

Namdal kommune
7870 Grong - Tlf: 7433 1466

Sparebanken Sogn & Fjordane
5840 Hermansverk
Tlf: 5765 3211

BÆRUM KOMMUNE
Områdeprosjektet
Postb. 903
1301 Sandvika
Tlf. 67 47 40 50

STEINKJER KOMMUNE
7700 Steinkjer
Tlf: 7416 9000

AGDENES KOMMUNE
Postadresse: 7136 Lensvik
Tlf: rådhus.....7249 2900
Tlf. helsesenter: 7249 2900

Bryne Rør A/S
Skulegt. 9 - 4340 Bryne
Tlf: 5148 1122

Coopers & Lybrand
Landfalløya 7 - 3023 Drammen
Tlf: 3289 1280

GS Banken
Gjerpen og Solum Sparebank
Torvgt. 13 - 3701 Skien - Tlf: 3558 8900

Bergen kommune
Nøymannsgt. 1 - 5011 Bergen
Tlf: 5556 9221

Hemnes kommune
OMSORGSTJENESTEN
Sentrumsvn. 1 - 8646 Korgen
Tlf. 75 19 10 00

BØ KOMMUNE
Helse- og sosialtjenesten
Boks 99 - 8475 Straumsjøen
Tlf: 7613 8100

SPIRO-TECK A/S
Kjærnes brygge - Kjærnesveien 133 -
1433 Vinterbro - Tlf: 6494 5490
Telefax: 6494 5474

Rognan Fargehandel
Kirkegt. 14 - 8250 Rognan
Tlf: 7569 0650

Reene & Minicut Hårsenter
3080 Holmestrand
Tlf: 3305 1500

Andvord Rich A/S
1940 Bjørkelangen - Tlf: 6385 6555

Sulseter Fjellstugu
2640 Vinstra
Tlf: 6129 0153

Trysil Skog
2420 Trysil - Tlf: 6245 0300

Big Distribusjon
Bedriftsvn 96 - 3735 Skien - Tlf: 3559 2466

Stud´s Ferieleiligheter
Pb 757
4601 Kristiansand S
Tlf: 3802 1644

Hjelpemiddelsentralen i Nordland
Trygdeetaten
Kontoradresse: Snekkerveien 1 8004 Bodø
Telefon: 7552 6052
Telefax: 7552 0975
Teksttelefon: 7552 2818

Røste & Olsen Bilverksted
3045 Drammen
Tlf: 3289 3008

Vikna kommune
TILTAK FOR PSYKISK UTVIKLINGSHEMMEDE
Skolegata 24 - 7900 Rørvik
Tlf: 7439 0602

UNI STOREBRAND
Postb. 1380 - 0314 Oslo

Ulstein kommune
Sosialkontoret
6065 Ulsteinvik
Tlf: 7001 2000

SiA
STUDENTSAMSKIPNADEN I AGDER
Pb. 2053 Posebyen
4602 Kristiansand S
Tlf: 3802 1366

Sande Papermill A/S
3070 Sande i Vestfold - Tlf: 3377 9010

Hallingdal Revisjonsselskap
3580 Geilo - Tlf: 3209 0214

TENA®
FOR SIKKERHETS SKYLD
P.b. 6227 Etterstad, Oslo
Tlf. 2219 6310

Sjåk Turistheim
2692 Bismo - Tlf. 6121 4024

Meløy Apotek
P.b. 83 - 8150 Ørnes

Sinnes Fjellstue
Sinnes - 4443 Tjørhom
Tlf. 3837 1202

Agdenes kommune
7136 Lensvik - Tlf. 7249 2900

Det Nasjonale Aldershjem for Sjømenn
Storgt. 22, 3290 Atavem, Tlf. 3319 9899

INGAR MARTINSEN
VERKTØY- OG PLASTINDUSTRI A/S
3070 Sande i Vestf. - Tlf. 3377 7190

Karstensen E. Fiske
3927 Batalden - Tlf. 5774 5444

Kragerø Jern og Metallarbeiderforening
3770 Kragerø - Tlf. 3598 1671

Skinnarbu Høyfjellshotell
Møsvatn, 3660 Rjukan, Tlf. 3509 5461

AOF Oppland
P.b. 55, 2834 Hunndalen
Tlf. 6117 0600

Gjensidige Forsikring
P.b. 276 - 1324 Lysaker - Tlf. 2296 9116

Sogn og Fjordane Postområdet
6800 Førde - Tlf. 5782 1322

Rull lettere
Spar drivstoff!

Skaidi Turisthotell
9626 Skaidi - Tlf. 7841 6121

Bolig-Consult A/S
Dronningens gt. 54, 7012 Trondheiim
Tlf. 7351 2970

Skibotn Kurssenter
9048 Skibotn - Tlf. 7771 5400

ENERGY
Reduserer utslippet

Skibotn Turisthotell
9048 Skibotn - Tlf. 7771 5300

Hiv & Aids Konsulent i Nordland
Biskop Kroghg. 15, 8017 Bodø
Tlf. 7553 4358

MICHELIN®

Orkdal kommune
Pleie og omsorg
Boks 83, 7301 Orkanger
Tlf. 7248 00

S. Sigvartsen Steinhuggeri AS
Sørum Bru, 3400 Lier, tlf. 3284 0048

HALDEN KOMMUNE
1750 Halden
Tlf. 6917 4500

BJARKØY KOMMUNE
9426 Bjarkøy
Tlf. 7709 0117

Dønna kommune
8820 Solfjellsjøen - tlf. 7505 5200

Nordre Vestfold Psykiatriske Senter
Grefsrudvn. 33, 3080 Holmestrand
Tlf. 3305 1466

Eiker Fabrikker AS
P.b. 43, 3053 Steinberg
Tlf. 3287 6490

Ramstad Eskefabrikk A/S
Ramstad, 6800 Førde, tlf. 5782 2855

Hjemmet for Døve Nordstrand
P.b. 100 Nordstrandshøgda, 1112 Oslo

ELAS A/S
7650 VERDAL, tlf. 7407 8577

Ark. Jarle Sandvik
5745 Aurland - tlf. 5763 3173

ricco vero
MENSWEAR
6870 Olden, tlf. 5787 3370

Gerhard Tveit Kyllingoppdrett
4350 Nærbø - tlf .5143 5316

FS Sikkerhetsutstyr
P.b. 19 - 2160 Vormsund
Tlf 6390 2029

Ritt Profil A/S
Sundvn. 440, 3115 Tønsberg
Tlf. 3332 1083

Nordland Fiskerifagskole
8372 Grandal - tlf. 7605 4800

2009 NORDBY RÆLINGEN
GS CONTAINER UTLEIE
2009 Nordby, Rælingen, tlf. 6383 7019

SYKKYLVEN KOMMUNE
6230 Sykkylven
Tlf. 7025 1500

Bryne Rør AS
4340 Bryne - tlf. 5148 1122

FØRDE VULK
REPARASJON - BANDAGREGUMMERING - KOMPLETT DEKKLAGER
Postboks 80 - 6801 Førde
Tlf: 5702 1600 Fax. 5702 0737

GILJEVINDU
Gilje Trevarefabrikk AS
4335 Dirdal - tlf. 5161 6377

LØRENSKOG KOMMUNE
Løkenåsvn. 15 - 1473 Skårer
Tlf. 6792 9500

GEFRO
Oilfield services as
P.b. 125, 4056 Tananger, tlf. 5169 0555

Gjøvik Steinindustri
2800 Gjøvik - tlf 6117 1374

Bjerkaas Gullsmed
9400 Harstad - tlf. 7706 2624

1966 1996
SOGN OG FJORDANE BUSTADBYGGELAG
30 ÅR
P.b. 234, 6801 Førde, tlf. 5782 1211

A/S Aass Bryggeri
Postboks 1530 - 3007 Drammen
Tlf. 3283 2580

Narvik Interiør AS
8500 Narvik, tlf. 7694 6180

RS Naturmedisinsk senter
Storgt. 155 - 3915 Porsgrunn
Tlf. 3555 5340

El-Team AS
P.b. 42, 3330 Skotselv
Tlf. 3275 6572

TRANSPORT
A/S HELGE R. OLSEN & SØNN
SPEDISJON
P.b. 55 - Alnabru - 0614 Oslo 6

Stenberg Regnskapskontor A/S
Gml. Riksvei 333 - 3055 Krokstadelva
Tlf: 3287 4740

VÅLE REGNSKAPSKONT. B/A
Skaug. 2 - 3178 Våle
Tlf: 3306 0156

LILLEBORG A/S
P.B 2263 - 6501 Kristiansand
Tlf: 7158 2411

MANNESMANN REXROTH
Rexroth Mecman AS
Berghagen 1 - Postboks 25 - 1405 Langhus

RUSMIDDELDIREKTORATET
P.b 8152 Dep. - 0033 Oslo
Tlf: 2224 6393

ANDVORD RICH A/S
1940 Bjørkelangen
Tlf: 6385 6555

INDUSTRI OG SKIPSBANK
P.B. 4087 Dreggen - 5023 Bergen
Tlf: 5531 9070

STAVANGER KOMMUNE
P.B 248 - 4001 Stavanger
Tlf: 5150 7090

TRYSIL SKOG
2420 Trysil
Tlf: 6245 0300

Saterdals FRISØR SALONG
Skrivevn. 16 - 1920 Sørumsand Tlf: 6382 7676

LIERNE KOMMUNE
Pleie & Omsorg - 7882 Nordli
Tlf: 7433 7160

BIG DISTRIBUSJON
Bedriftsveien. 96 - 3735 Skien
Tlf: 3559 2466

BREKKE INDUSTRIER-AS
Øysand - 7083 Leinstrand
Tlf: 7287 1255

STANGE KOMMUNE
2310 Stange
Tlf: 6257 1322

VIKNA KOMMUNE
Skolegt. 24 - 7900 Rørvik
Tlf: 7439 3300

AS HAMMERFEST KYSTTRANSPORT
P.B. 281 - 9601 Hammerfest
Tlf: 7841 2233 - Telefax: 7841 3393

BØNDERNES REGNSKAPSKONTOR A/L
2436 Våler i Solør
Tlf: 6242 0113

HALLINGDAL REVISJONSELSKAP
3581 Geilo - Tlf: 3209 0214

GRETE JOHANSEN A/S
Kongsvingervn. 6 - 2040 Kløfta
Tlf: 6398 0404

ÅSNES KOMMUNE
2270 Flisa
Tlf: 6295 1733

NODEST VEI A/S
P.B. 506 Brakerøya - 3002 Drammen
Tlf: 3284 8800

AMBULANSEN I RAUMA
6320 Isfjorden
Tlf: 7122 5319

LONE FINASENTER
5233 Haukeland
Tlf: 5524 0730

PUSNES A/S PRODUKSJON
Pusnes, Tromøy - 4818 Færvik
Tlf: 3708 7300

EIDSBERG KOMMUNE
1850 Mysen
Tlf: 6989 1433

Norske Skog
Sande Paper Mill AS
3070 Sande i Vestfold - Tlf: 3377 9010

LUDVIGSEN LTZ A/S
3050 Mjøndalen
Tlf: 3287 6229

STETIND HOTELL AS
Granv. 4 - 8280 Kjøpsvik
Tlf: 7577 4300

STUDENTSKIPNADEN I AGDER
P.B 2053 Posebyen - 4602 Kristiansand S.
Tlf: 3802 1366

UNIVERSITETSFORLAGET
Kolstadgt. 1 - 0652 Oslo - Tlf: 2257 5300

JØLSTER RØR AS
6850 Skei i Jølster
Tlf: 5772 8350

Verran kommune
7720 Malm
Tlf: 7415 7000

Statoil Service
Postboks 327 - 4891 Grimstad - Tlf: 3704 0668

Jølster Hotell
6840 Vassenden - Tlf: 5772 7300

Lone Finasenter
5233 Haukeland
Tlf: 5524 0730

Åsnes kommune
2270 Flisa- Tlf: 6295 1733

Lierne kommune
Pleie og Omsorg
7882 Nordli - Tlf: 7433 7160

Voss kommune
5700 Voss
Tlf: 5661 9400

Stange kommune
2310 Stange - Tlf: 6257 1322

INTER NOR
Fagernes Hotel
Fagernes

Universitetsforlaget
Kolstadgt. 1 - 0652 Oslo
Tlf: 2257 5300

Agder Folkehøgskole
4640 Søgne - Tlf: 3816 6666

Elite Vinduspuss
Haugesundgt. 30 - 4014 Stavanger
Tlf: 5189 1999

NKB Regnskap AS
Malmøgt. 7
0566 Oslo
Tlf: 2271 7777

Havly Fiskarheim
9900 Båtsfjord
Tlf: 7898 4205

Nodest Vei
Postb. 506 Bragerøya - 3002 Drammen
Tlf. 32 84 88 00

Rana Blad
Nytorget 1 - 8600 Mo
Tlf: 7512 5500

Pusnes A/S
4818 Fævik
Tlf: 3708 7300

Ludvigsen LTZ A/S
3050 Mjøndalen
Tlf: 3287 6229

INTER NOR
Brakanes Hotel
5730 Ulvik - Tlf: 5652 6305

Stavanger kommune
Pb 248 - 4001 Stavanger
Tlf: 5150 7090

HVEM ØNSKER IKKE Å VÆRE OPPDATERT?

RAPPORT KAN BIDRA:

- *Har aktuelt fagstoff – også knyttet til ansvarsreformen!*
- *Bringer reportasjer fra inn- og utland!*
- *Presenterer frivillige aktiviteter fra nærmiljø og lokal samfunn!*

TEGN ABONNEMENT NÅ OG DU FÅR GODT STOFF FOR EN RIMLIG PRIS.

Årsabonnement koster bare 100 kroner!

Ja takk,
jeg ønsker abonnement på
RAPPORT

PORTO

Navn: _____

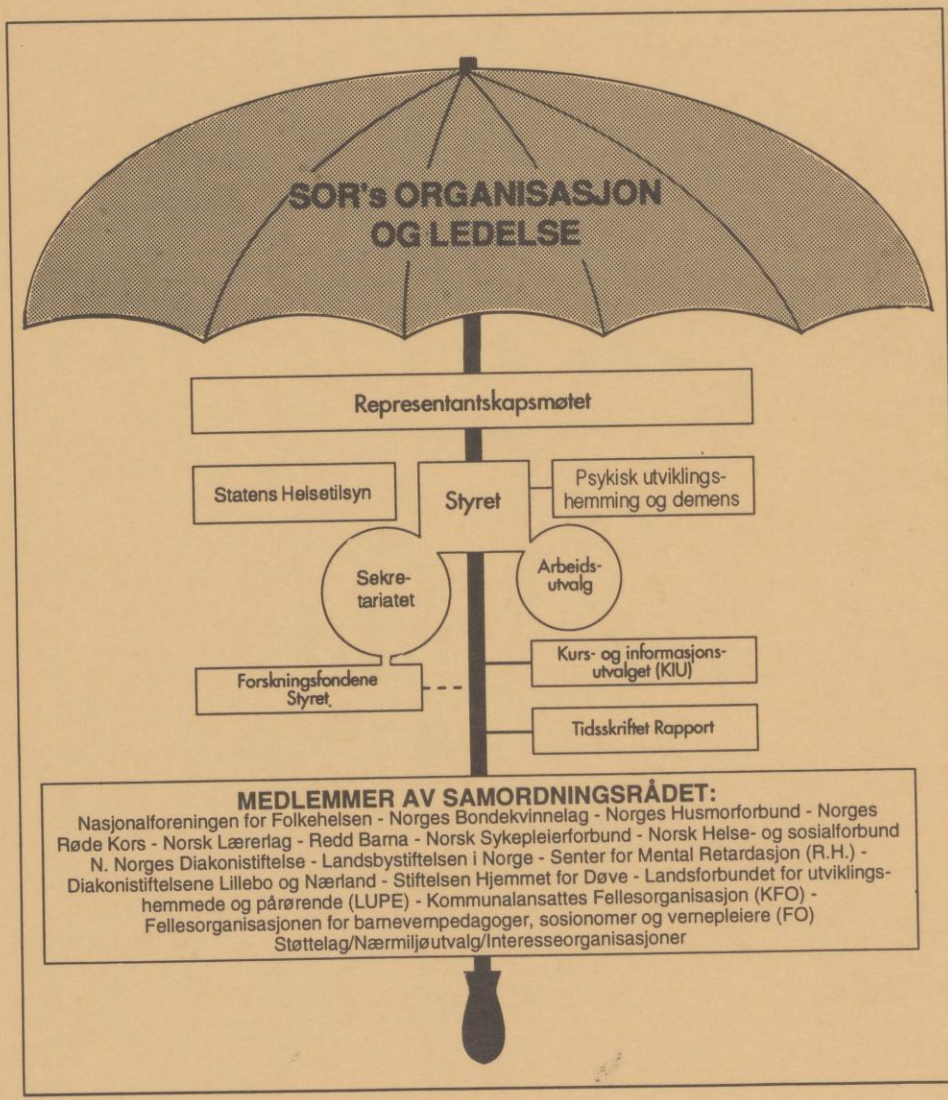
Adr.: _____

P.nr./sted: _____

RAPPORT
SOR sekretariat
Hamreheia 17
4631 KRISTIANSAND

C

Returadresse:
SOR's sekretariat
Tormod Mjaaset
Hamreheia 17
4631 Kristiansand S.

Holmestrand Handelstrykkeri as - Tlf. 33 05 12 71 - Fax 33 05 28 94